

Anna Bergström – Brukspatrondotter från Filipstad som blev musikpedagogikens moder

Föreläsning vid Saxå Kammarmusikfestival, den 30 juni 2011

Torhild Winnberg

Ur Magisteruppsats i musikpedagogik vid
Kungl. Musikhögskolan i Stockholm 2004

Anna Bergström – Brukspatrondottern från Filipstad som blev musikpedagogikens moder

Detta är berättelsen om Anna Bergström, den första kvinnan som anställdes vid Kungliga Musikaliska Akademien för hundra år sedan i ämnet skolsång. Hon ägnade hela sitt liv åt att lära svenska folket – barn som vuxna – att sjunga och tala rätt. Hennes uppväxt och familjebakgrund i ett bergsmanshem i Värmland är sagolik. Familjen Bergström var involverad i en märklig kulturell, social och ekonomisk expansion under andra hälften av 1800-talet vid Finshyttans bruk och herrgård.

Anna Bergström föddes den 30 december 1853 och hade sin tidiga barndom i Persberg, ett gruvsamhälle nära Filipstad. Hennes mor kom från en klockarsläkt i Gunnarsskog i Värmland och sångrösten var ovanligt vacker. Annas mor sjöng ofta både psalmer och folkvisor och den tidens romanser. Hon sjöng i arbetet och i hemmet för sina barn. Detta påverkade naturligtvis Anna som lärde sig många sånger. Anna var ju äldsta dottern i huset och fick ta hand om sina yngre syskon. Det framgår i brev att hon undervisade sina småsyskon fem timmar om dagen. Kanske föddes här Anna Bergströms första pedagogiska intresse när hon delade med sig av sin sångskatt till sina syskon och kamrater i skolan. I breven får vi dessutom följa Anna från barndomen till inträdet och studietiden vid Kungl. Musikaliska Akademien.

Familjen fick tolv barn, nio bröder och tre systrar. Bröderna var goda sångare och det spelades fiol och piano i hemmet. Barnen fick alla den utbildning som anstår en familj stadd i socialt och kulturellt avancemang. Trots familjens så småningom höga anseende och starka status behöll de uppenbarligen sitt sociala engagemang och känsla för sina arbetare på bruket. Detta engagemang och sociala patos kan man också spåra i Anna Bergströms hela verksamhet. Hon riktade sig till alla, hela svenska folket – man skulle börja med barnen. Det var också nationens intresse som hennes musikpedagogik skulle gynna.

Hon undervisade en tid som musiklärare i folkskolan i Filipstad, därefter i Stockholm inom lärarutbildningen och så småningom vid Kungl. Musikaliska Akademien, en tjänst som hon innehade i nära tjugo år. Hon producerade under denna tid en omfattande och noggrant genomförd läromedelsserie, Sången i skolan, som skulle bli hennes livsverk. På otaliga föreläsningar och kurser försökte hon sprida sin kunskap om skolsången och musikundervisningen i skolan. Efter sekelskiftet 1900 får Anna Bergström en mycket inflytelserik ställning i svensk musikpedagogik, främst genom tjänsten vid Kungl. Musikaliska Akademien, vilket också kom att prägla undervisningsmetoder i sång- och talteknik långt in på 1900-talet i Sverige och utomlands. Anna Bergström gick bort 1937 och lämnade efter sig ett mäktigt musikpedagogiskt arv.

Torhild Winnberg i juni 2011

Annas familjebakgrund

Anna Bergströms mor Brita Catharina var dotter till konstvaktaren¹ vid Persbergs gruvor, Nils Pärsson Svälta, född 1781 och hans hustru Catharina Jonsdotter, född 1783. Konstvaktaren tillhörde en gammal välkänd släkt som i många generationer varit ”försångare” och innehade klockartjänsten i Gunnarsskog. Konstvaktaren dog redan samma år som Brita Catharina föddes, 1819, men han efterlämnade åt sin änka och fyra barn en liten prydlig gård, Yngshyttan, vackert belägen vid sjön Yngen. Till gården, numera ”Malmbergsgården”, hörde ett jordbruk på tio tunnland. Det berättas att det var synnerligen hemtrevligt där och att bostaden för sin tid var ganska rymlig.

När Brita Catharina var tjugotre år gifte hon sig med en barndomsvän, Olof Bergström, tjuogoett år. De köpte gården av Annas mormor Catharina Jonsdotter. Dessa två unga människor kompletterade varandra på ett eminent sätt. Av allt det jag har läst och hört berättas inser jag att den unga frun hade ett mycket gott huvud, tillika en järnhård vilja och en enastående, fullkomligt otrolig arbetsförmåga i förening med en metodisk och planmässig sparsamhet.

Som nämndes blev fadern en mycket framgångsrik bergsman men han kom ursprungligen från ytterst fattiga förhållanden. Annas far, Olof Bergström, var född i Kroppa i Värmland den 1 april 1821. Han fick ingen skolutbildning men var uppenbarligen tekniskt begåvad. Sin kreativa förmåga utvecklade han inom gruvverksamheten. Olofs far, Lars Bergström, arbetade på olika platser i hemorten, dels i gruvorna, dels i jordbruk och flyttade från familjen till Örebro och arbetade som timmerman. Han avled där 1845. Då Olof var 9 år gammal miste han sin mor och fick försöka att klara sig på egen hand. Som tioåring hade han bland annat som uppgift att köra järn mellan Gammelkroppa och Nykroppa, cirka två mil, ett arbete som krävde en arbetsdag på 14-16 timmar. Ett par år senare, alltså som tolvåring, arbetade han som gruvdräng i Persberg därefter som smeddräng och så småningom som gruvarbetare vid femton års ålder.

Det visade sig att Olof Bergström hade en ovanlig begåvning. Han avancerade till förman. Han visade ett utpräglat praktiskt handlag som bland annat yttrade sig i att han kom med olika förslag till förbättringar av redskap och arbetsmetoder i gruvdriften. Likaså kom han med förslag på förbättringar av byggnader och maskiner. Han uppfann böjligena slagar av spiraltråd och vaxad duk för vattenuppföring ur gruvan och konstruerade nya verktyg för att bryta loss malmstycken och bormaskiner som patenterades och prisbelönades på världsutställningarna både i Sverige och utomlands. På hans initiativ byggdes rallbanor så att malmen kunde transporteras mellan gruvorna i Persberg och sjön Yngen och mellan Yngen och sjön Daglösen. Han löste på ett genialt sätt transporten utför det branta Abborberget på så sätt att de nedåtgående lastade malmvagnarna genom ett specialbyggt dubbelspår drog upp de tomma vagnarna.²

Olof Bergström var den ende mannen i Malmgården i Persberg. Jag ser i samtida hushörslängder att Anna Bergströms mor och mormor samt några fler kvinnliga släktingar

¹ Konstvaktaren var den som pumpade upp vatten från gruvan.

² Ur artikeln om AB FINSHYTTANS BRUK, *Värmlands industrier*, 1946. Se även Sigge Bergström (1946) *Värmland, ett storslaget och egenartat landskap*. Filipstad.

bodde kvar på gården. Hemmet var säkert starkt präglat av hur kvinnorna tänkte och vad de önskade sig för framtiden.³ Detta blev för honom kanhända en stor utmaning i vissa sammanhang men ingav honom förmodligen också trygghet och stöd. Olof Bergström utökade lantbruket genom att arrendera "Stenbäckshaget" till bete åt kreaturen. Senare köpte han även "Storön" för att utöka möjligheterna för bete men troligen också med tanke på gruvorna som fanns i området.

De närmaste åren efter giftemålet fortsatte Olof sitt arbete i Persberg. Efter cirka tio år i Persberg började han att arbeta i Tabergs gruvor 1852. Vägen mellan Taberg och Persberg, en sträcka på två mil landsvägen gick han till fots. Troligtvis tog han genvägen genom skogen. Det visade sig senare att det fanns en poäng med det. Genom sin vandring i skogarna på Finshyttans egendomar blev han sannolikt förtrogen med de möjligheter som gruvorna och sjösystemen kunde ge. Där fanns ett tiotal gruvor och en hel rad småsjöar belägna på olika nivåer. Han började intressera sig för vattenkraftens användning och vilket värde som fanns däri. Dessa iakttagelser skulle så småningom bli upphov till hans utveckling av de internationellt berömda turbinkonstruktionerna.

Under den period som Bergström hade sitt arbete som gruvbyggmästare i Taberg kom han hem bara på lördagar och söndagar. Det var enbart då som han kunde ägna sig åt hemmet vilket betydde att hans fru fick stå för ledningen där. Förutom hemsysslor, både hennes egna och mannens skulle det till exempel sys kläder till hela barnaskaran som bara växte och växte. Lantbruket skulle skötas. Hon fick själv leda brytningen i den gruva som de faktiskt hade hittat på gårdens mark. Lyckligtvis hade hon hjälp av en gammal och van yrkesman, Jan Planman. Tyvärr blev den här hederlige och präktige gruvkarlen skadad nere i gruvan. Det är sannolikt att den äldste sonen August, då tretton år gammal, fick börja hjälpa till i gruvan. Kanske också den elvaårige Carl Johan. Det berättas i Persberg att han under skoltiden fick tjänstgöra som "gruvfogde" åt sin far under ferierna.

Anna Bergströms mor stod utöver allt detta arbete ständigt till förfogande för behjälplighet vid olyckor och sjukdom. Det förekom ofta olyckor i gruvorna och på andra ställen bland de fattiga i trakten. På lediga stunder sysslade hon gärna med handarbeten. Då, i de här sällsynta stunderna av stilla ro älskade hon att sjunga. Hon hade en fin och kultiverad röst, ett arv från sina förfäder. Hon skulle ju också som vi kommer att få veta senare, själv skänka denna gåva till sina egna barn.

Olof Bergström avancerade hela tiden. Han blev ägare till gruvor och stora marker med fyndigheter. Han blev aktieägare i Persbergs allmänna gruvbolag och drev egen industriell rörelse vid sidan om sin befattning som byggmästare och stigare. Genom klok sparsamhet och tråget arbete blev familjens ekonomi mycket god. År 1867 köpte familjen Bergström Finshyttans herrgård med en areal på sjuttio hektar jord och sextonhundra hektar skog till ett pris av nittio tusen kronor. Det var en stor affär, men Bergström hade skaffat sig ett gott anseende och hade goda vänner som han fick stöd av. Han fick till exempel omedelbart ett lån av bruksägaren Jan P. Björnsson. Lånet var på fyrtiotusen riksdaler, varav ränta i framtiden skulle utgå som pensioner till Björnssons fattiga arbetare.

³ Rita Liljeström skriver att det var kvinnan som är ett kitt mellan generationerna bakåt och framåt. När mor eller farföräldrarna kvarstannar i hemmet samtidigt som barnen växer upp håller modern samman familjen. (Liljeström 1984, i Bengt-Erik Andersson (red.): *Familjebilder*. Stockholm: Studieförbundet Näringsliv och Samhälle, s. 28 och 85ff).

Finshyttans herrgård bestod av ett två våningar högt rödmålat trähus från mitten av 1600-talet, en gammal bergsmansgård, med två ursprungliga röda flyglar på vardera sidan om gårdsplanen. Där växte jättestora lönnar och häckar som avdelade gården i en inre plan framför huvudbyggnaden och en yttre bestående av en stor gräsplan i form av en fyrkant. På nedre botten i huvudbyggnaden fanns en stor förstuga, fyra rum och ett stort kök och på övervåningen en hall samt sju rum.

Finshyttan, den gamla bergsmansgården som den såg ut då Olof och Brita Catharina Bergström köpte gården 1867.

Till gården hörde också en fin välordnad trädgård med bland annat syrenbersåer, så stora att man där kunde duka till middag för stora sällskap. Nere vid sjön låg också en finsk bastu av urgammal typ och där intill en damm samt en forsande bäck som slingrade sig ner mot sjön. En av de två mindre flyglarna användes till kontorslokaler och Gästrum. Den andra var bostad åt gårdens personal. Kanske hade Olof Bergström ibland drömt om att en gång i framtiden få bo på Finshyttans herrgård med sin stora familj de gånger han vandrade förbi på vägen till sitt arbete i Taberg.

Nu har jag givit en liten bild av Anna Bergströms föräldrar och deras bakgrund. Jag vill också berätta litet om hennes bröder. Annas äldsta bror Olof August (född 1842) fick en vanlig folkskoleutbildning. Han var en av de första som gick i den nybildade folkskolan i Persberg. 1850 kom det till Persberg en skollärare, Bengt Johan Warodell. Han var både gruvpredikant och skollärare. Tidigare fanns i Persberg s.k. gruvdrängskola. Den var uppdelad för flickor och pojkar. Flickorna hade näverslöjd och syslöjd. Pojkarna undervisades bland annat i nubbsmide. Det var mycket musik i bygden, folk spelade och sjöng. Det berättas också att gruvarbetarna sjöng i gruvorna, en sång när de gick in och en sång när de gick ut, beroende på hur lyckligt det hade gått med sprängningarna.

Annas föräldrar var autodidakta och skaffade sig med stor möda alltså själva sina kunskaper som var nödvändiga för deras livsgärning. De hade erfarenhet av de hinder som

bristande kunskap kan ge, trots stark vilja och kraft. De ville bespara sina barn detta och var måna om att alla skulle få utbildning, var och en efter sin naturliga begåvning och intresse. Den näst äldste brodern Carl Johan (född 1844) genomgick Teknisk Elementarskola i Örebro år 1862. Några år var han anställd vid Lesjöfors bruk. Därefter fick han anställning som gruvförvaltare i Torsåker i Gästrikland. År 1873 blev han hemkallad av fadern och tillträdde omedelbart platsen som ledare av verkstäderna. Samma utbildning fick Albert (född 1847) som var sällsynt läsbegåvad. Vi kommer att få möta honom senare. Han gick också på Tekniska Högskolan i Stockholm. Johannes (Janne), (född 1851) och Alfred (född 1845) fick samma utbildning som Carl Johan, men däremot inte Wilhelm (född 1849) som var den ende av bröderna med handelsintresse. Han gick bara tre klasser i skolan och placerades därefter i ett handelsföretag i Filipstad.

Wilhelm blev snart bokhållare där. Här kan man gissa att föräldrarna hade iakttagit hans intresse och förmåga. De tog honom ur folkskolan och ordnade så att han snabbt kom in i den bransch han passade för och fick arbete där. Som bokhållare kunde han väl bättre vidareutveckla sina intressen. Han genomgick också Filipstads Bergsskola 1873–74 och fick också senare brukstjänst på Finshyttan. Alfred Bergström bidrog till att Finshyttans turbiner senare fick världsrykte. Han var ledare för gjuteriet och hade dessförinnan gjort grundliga studier inom denna bransch i Tyskland och USA. Hans gjutgoods var av högsta kvalitet och stod på höjden av vad som fordrades på detta område. Det skrivs också om honom att han stod på en enastående god fot med sina arbetare.

Yngste brodern Edvard (född 1862) som också var intresserad av jakt och fiske tog samma examen vid denna bergsskola 1885. Han var under en kort tid bokhållare på Finshyttan, men reste sedan till Argentina där han under många år innehade först en enskild tjänst och sedan en statstjänst. Edvard spelade fiol vilket jag återkommer till. Anna hade också en bror som dog vid späd ålder och en annan, Gustaf, som blev sjöman och omkom genom drunkning vid sexton års ålder.

Men det var inte bara bröderna som fick utbildning. Morföräldrarnas musikaliska anlag som nog gick i arv till samtliga barn, hade slagit ut i full blom hos Anna. Hennes systrar Emma (född 1862) och Alma (född 1863) ärvde sin mors andra stora intresse, handarbetet. Efter att Emma slutat sin skolgång i Uppsala studerade hon handarbete och konstslöjd hos Handarbetets vänner, Hulda Lundin m.fl., och undervisade sedan i dessa ämnen vid olika flickskolor i Stockholm. Efter sitt giftermål med apotekaren Axel Andelius flyttade hon till Umeå. Anna Bergströms syster Emma Bergström fick stor framgång i sitt arbete med att främja slöjden i landet. Hon gjorde också betydande insatser för samernas kultur och liv.⁴

Att flickorna fick en så bra utbildning berodde säkert främst på att deras mor för sin tid hade en mycket avancerad syn på kvinnans sociala rättigheter i samhället. Det var väl också

⁴ Emma Berström-Andelius studerade bl.a. vid Slöjdskolan i Stockholm och var handarbetslärarinna vid flera flickskolor i Stockholm. Under tiden 1906–1921 så var hon inspektris och ordförande i Umeå arbetsstuga och upprättade ett hemslöjdsmagasin och stiftade 1909 Västerbottens läns hemslöjdsförening där hon var den drivande kraften. Hon deltog i utarbetandet av *Mönsterbok för lappsk hemslöjd i Västerbottens län* 1920. Hon har vidare utgivit en uppskattad lärobok *Om lappska rotkorgar och deras bindning* 1932. Under ett antal år samlade hon ett imponerande antal mönster av korsstygn som hon utgivit i uppmärksammade mönsterböcker, bl.a. Hagaprinssornas korsstyngsbok. För sina insatser i svensk folklivsforskning har hon bl.a. erhållit Västerbottens läns hushållningssällskaps stora guldmedalj 1921, Illis quorum 1933 och Hazeliusmedaljen 1936. (Källa: *Svenska Män och Kvinnor* 1942). Se även Gustafsson 2000, s. 99.

en naturlig reaktion mot hennes egen hårda ungdomstid. Därför sparades inga kostnader på döttrarnas utbildning. En bokhållare på Finshyttan protesterade utan framgång när han visade att Annas musikaliska utbildning ett år stigit till högre belopp än ”hyttas drift under samma tid”. Alltså ett helt järnverk!

Finshyttan var på den här tiden det enda bruk i östra Värmland som hade en mekanisk verkstad. Därför kom det ständigt många på besök. Det var industrimän från hela Värmland, Dalarna och Västmanland. Många kom långväga ifrån bland andra ingenjörer och disponenter som tillhörde kundkretsen. Dit kom också en hel del annat folk av rent intresse för att se den nya anläggningen. När barnen kom hem på loven hade de ofta med sig kamrater från skolorna. Alla skulle få mat och dryck och många bodde kvar som gäster. Fru Bergström, Annas mor, ville ytterst ogärna lämna hemmet för att delta i sällskapslivet. Hon älskade att se många människor omkring sig och helst de som hon kunde ha något intellektuellt utbyte av. Hon var en grandios värdinna och för henne var de representativa plikterna någonting helt naturligt.

Det är givet att det fordrades mycket tjänstefolk under sådana omständigheter och i det sammanhanget var väl inte Finshyttan något undantag. De nödvändigaste matvarorna köptes in i stora partier. Brukets folk fick köpa sina förnödenheter till inköpspris. Det fanns en faktor på bruket som hade hand om detta. Fattigt folk som hade det svårt kunde lita på att de fick hjälp för att lindra nöd och elände. Men den som genom slarv och lättja kommit på obestånd gjorde klokast i att hålla sig borta därifrån. ”Frua på Finshöta” kunde inte fördrå sådana människor. Utfattiga, hungriga trashankar som kom till gården fick alltid ett mål mat och sedan erbjöds de ofta ett eller annat arbete. Om någon fattig stackare råkade komma på själva julafton så blev han inbjuden att delta i firandet.

Det berättas att köket alltid var mycket prydligt och på julafton var det naturligtvis dukat till fest och hela familjen var samlad där. På den jättestora spisen stod en väldig kopparkittel med skinkspadet. Man doppade vörtbrödsskivor. På spisen stod också andra grytor och pannor fyllda med annan traditionell julmat. På en väggfast långbänk vid fönsterväggen hade man dukat ett smörgåsbord. Där stod skinkan på hedersplats vackert pyntad och på en annan bänk fanns buteljer och drycker på rad enligt gammal sed som hör julen till. Med den glada och högtidliga stämningen som fanns i hemmet då var det inte underligt att Anna längtade dit när hon var hemifrån. Det kommer vi att få läsa mer om i hennes brev.

Luffaren var inte längre tiggare på julafton. Han hälsades välkommen som de andra. Han inbjöds som en gäst och intog middag tillsammans med familjen. När han ätit sig mätt drog han sig tillbaka och fick bo på masungskransen där han invid elden från masungnen kunde få somna på en bänk och fortsätta drömma att han alltså var en lycklig människa.⁵ Som jag tidigare nämnt var det naturligt att brukets folk eller deras anhöriga vände sig till ”Frua på herrgård” vid sjukdom eller olycksfall. Hon hade stora erfarenheter av detta ifrån ungdomstiden i Persberg. Hennes huskurer och råd vid olycksfall var välkända och prisade. Som här framgår hade man full sysselsättning på herrgården men det fanns ändå lite tid över till andliga intressen.

⁵ Jag minns att jag själv som barn på 1950-talet fick möta ”luffarn” i mitt hem på Hanstaviks gård. Vi var naturligtvis lite rädda för honom men mina föräldrar gav honom något att äta och det blev bara trevligt och en spännande upplevelse.

Det musicerades mycket och gärna i Annas hem. Man läste också en hel del. På äldre dar anställde fru Bergström en lektris för att läsningen inte skulle hindra henne från att syssla med handarbete. Byggmästare Bergströms litteratur utgjordes till stor del av populärvetenskapliga arbeten. Det framgår av en händelse som berättas av sonsonen Olof som då var bokhållare på Finshyttan. Om Anna Bergströms far var den geniale uppfinnaren så var hennes mor den konserverande kraften som förstod att ta vara på de skapande värdena och utnyttja dessa på ett klokt och rationellt sätt. På det viset kompletterade de varandra synnerligen väl. I övrigt var de kanske relativt olika varandra till kynne och karaktär. Det är troligt att hon var av hårdare virke än mannen och det finns många små berättelser bevarade som karakteriserar deras olika syn på saker och ting.

Finshyttan blev en samlingsplats för såväl kulturella verksamheter som industriidkande intressen. Verner von Heidenstam och hans fru Greta besökte också Finshyttan 1912, hos den dåvarande ägaren Carl Johan Bergström och hans hustru Anna Bergström f. Bronell. Heidenstam firade där bland annat sin födelsedag den 6 juni [!] och det blev ett upptåg på morgonen av en brokig skara mer eller mindre tokigt utklädda damer och herrar, med nattskjortor som förmiddagsdräkt. Själv skrudade sig Heidenstam i en damhatt av det största formatet. Detta slag av sällskapsnöje var ingalunda främmande för festföremålet, sannolikt heller inte på Finshyttan. På dagen besökte Heidenstam hyttan, gjuteriet och verkstäderna, liksom de vackra utkiksplatserna i omgivningen. Av allt vad Heidenstam såg dessa dagar tycktes bessemerblåsningen gjort det starkaste intrycket och, enligt hans eget uttalande, satte hans fantasi i våldsam rörelse.

Konstnären Sigge Bergström som var son till Carl Johan, har i sina böcker skildrat livet på Finshyttan, där han också själv vuxit upp.⁶ Här har jag delvis hämtat mina källor och mina intryck. Han ville att hans första barn skulle födas i hemmet på Finshyttan. Så blev det också. Jag intervjuade henne, hans dotter, Åsa Rääf (född 1917) i Stockholm. Hon hade nyligen besökt Finshyttan för att få se hur det såg ut därinne och var inne i huset där hon blev född. Kanske var det i närheten av det stora köket där det fanns tillgång till varmt vatten. Hon hade förresten träffat Anna Bergström i hemmet på Valhallavägen 104. Hon mindes henne ”som en fin tant”.⁷

Sigge Bergström skriver att hemmet på Finshyttan gav intryck av att ha ordnats av två människor som hade en gammeldags enkel men mycket gedigen inredning med karaktär av utpräglad, fin bergsmansstil. Man fick ovillkorligen ett starkt intryck att de som ordnat detta hem säkert ägde en genom generationer nedärvd kultiverad smak som inte gått ur blodet under den depressionstid i början på 1800-talet som förde deras föräldrar ner i ekonomisk misär. Båda makarna hade också var och en sin starka personlighet som ingav vördnad och

⁶ Sigge Bergström 1937, 1946. Sigge Bergström (född 1880 på Munkeberg), som alltså var son till Carl Johan Bergström och brorson till Anna Bergström, var en mycket berömd konstnär. Han var en tid elev vid Valand i Göteborg, bedrev konststudier i Värmland, Dalarna och Bohuslän samt i Paris 1904–05 och 1906–07 i Italien. Han besökte också Brasilien och Argentina. Sigge Bergström blev mest känd för sina effektfulla och kraftiga träsnitt till ett antal bokverk bland annat Palmblads *Amala* och Almquists *Songes*. Han har utfört en berömd porträttmålning av Verner von Heidenstam. När jag intervjuade hans dotter Åsa Rääf fick jag själv beundra några av hans stora och fantastiska oljemålningar, bland annat ett porträtt av hans mor i en lång mörkröd sekelskiftesklänning. Hans mor, Anna Bronell, får vi möta i Anna Bergströms brev.

⁷ Intervju med Åsa Rääf, (född Bergström) 2004 03 24.

respekt och deras livsgärning visade att denna respekt var motiverad. Olof Bergström avled 16 mars 1883 endast 62 år gammal.

Efter faderns död blev Annas mor änka och enligt testamentet ensamägare av bruket som nu drevs under firmanamnet Olof Bergströms sterbhus. Efter makens död blev det Annas bror Carl Johan som fick ansvaret för brukets skötsel. Carl Johan var den son som stod sin mor närmast. Han var pålitlig och hjälpte henne mycket, till exempel när maken under hela veckan hade sitt arbete i Tabergs gruvor. Sigge Bergström berättar att hans far hade en stark pliktkänsla. Han var hederlig och rättrådig, en nyskapare, inte bokförare. Vid sidan av sin verksamhet som ingenjör intresserade han sig också för byggnadskonst och har bland annat byggt apoteket, gamla sparbankens hus och folkskolan i Filipstad.

Carl Johan Bergström var också ända sedan barndomen varmt intresserad av trädgårdsskötsel och mycket kunnig på området. Han lät plöja upp de fina gräsplanerna på Finshytte herrgård, satte potatis och andra rotfrukter och sådde havre, råg och ärtväxter. Efter att under några år ha experimenterat med olika gödningsämnen tog han själv ledningen av lantbruket och skapade i stort sett ett mönsterbruk. Carl Johan hade liksom sin far också ett starkt socialt intresse. Han arbetade planmässigt och målmedvetet för att förbättra arbetarnas villkor och gjorde också insatser för åldringsvården.

Musiken hade som sagt samtliga syskonen i blodet. Alla sjöng. Edvard spelade fiol. Sigge Bergström skriver om sin far: ”Men det var kanske ingen, för vilken sången haft en så stor betydelse, som för Carl Johan. Själv utrustad med en djup och stark basröst, som var vida berömd, var han lidelsefullt intresserad av kvartettsång och han betraktade det som helgdagsstunder då Uddeholmskvartetten, en dubbelkvartett, för vilken han själv var anförare, samlades på Finshyttan eller vid något av Uddeholmsbruken”.⁸

Annas mor, fru Catharina Bergström, bytte år 1890 bostad med sonen Carl Johan och flyttade till hans privata gård i Munkeberg. Därifrån följde hon med stort intresse brukets utveckling och mottog täta rapporter om vad som hände där. I hemlighet utövade hon också välgörenhet. Bokföraren undrade ibland vart en del pengar tog vägen! Men man kunde lita på hennes goda omdöme. Anna Bergströms mor gick bort år 1901 och lämnade ett stort tomrum efter sig.

Annas brevväxling med Edla Sahlin, en jämngammal väninna i Örebro

Nu går vi tillbaka något i tiden, till Anna Bergströms barn- och ungdomsår, skildrade i några brev från henne till väninnan Edla Sahlin i Örebro. Jag har fått tillgång till en brevsamling efter Anna Bergström som förvarades i Albert och Maria Bergströms stiftelse, Lertorpet i närheten av Filipstad. Fil Dr. Lars Engh, tidigare föreståndare för stiftelsen, gav mig möjlighet att få ta del av den intressanta samlingen. Det är originalbrev som Anna Bergström skrev till sin väninna Edla Sahlin i Örebro.

Det första brevet är daterat Persberg den 27 augusti 1866, alltså då Anna var 13 år. Vi får sedan följa deras vänskap fram till att Anna är 23 år och antagen vid Kungl. Musikaliska Akademien. Det första brevet antyder att hon vill bli brevvän med Edla, förmodligen känner

⁸ Sigge Bergström 1946.

föräldrarna varandra, men flickorna har ännu inte träffats. Jag återger några av breven i sin helhet så som hon skrev dem då.

Persberg den 27 Agusti 1866.

Fast än jag är obekant, får jag lof att taga mig friheten och skriva några ord till den obekanta vännen Adla Calihn, och tacka Adla för hennes vänskap. Det skulle vara ganska trefflig, om jag någon gång finge följa med till Örebro, och blif bekant med Adla. Det vore roligt om Adla någongan ville skicka mig sitt porträtt och om jag först får Adlas ska jag val nagongang försöka att betala, snälla Adla var god och skrif några ord tillbaka tecknar Adlas ringa vän

Anna Bergström

Anna inleder sitt brev mycket ödmjukt. Hon skriver noggrant och vackert med brunt bläck på ljusblått papper. Det finns en ton av förväntan på en ny och eventuellt varaktig vänskap. Hon ber om väninnans porträtt och man kan ana att Anna är nyfiken på hur hon ser ut. Möjligen har Anna själv låtit fotografera sig vid den här tiden. Jag fann ett foto på henne i ett familjealbum⁹ då hon kan ha varit i den åldern (se försättsbladet i uppsatsen). Anna avslutar brevet med att inte själv framstå som förträfflig utan kallar sig en ringa vän.

I nästa brev till Edla ser man att Anna förbättrat sin handstil avsevärt och även stavningen som nu är nästan korrekt. Dessutom är brevet skrivet med oerhört vacker och snirklig handstil och med en finare bläckpenna.

Sedan följer ett antal brev till Edla i Örebro och det verkar som föräldrarna och Annas bröder har kontakt med Edlas familj. Anna berättar i sina brev om vad hon har fått i julklapp och är nyfiken på Edlas julklappar. Hon skriver också lite uppfordrande, kanske för att hålla brevväxlingen vid liv. Den stora staden Örebro verkar vara något som lockar och tilltalar Anna i högsta grad. Likaså kommer flickorna Bronell att höra talas om sig i Annas liv. Tre av flickorna Bronell gifte ju sig med Annas bröder. Flera av hennes bröder figurerar också i breven och de kommer att ha stor betydelse i Annas liv och framtid.

I ett brev får vi reda på att Anna är placerad i en pension för flickor. På den Värmländska landsbygden fanns ett uppfostringsideal att dottrarna till förmögna värmlänningar skulle sändas till de pensioner som fanns i de flesta större städerna på 1800-talet. Där lärde sig flickorna ”att dansa, spela litet klavér, pladdra några franska glosor, kläda sig efter modet, gå rak i ryggen, förfärdiga blommor, brodera,” för att efter ett, två år vara färdigutbildad för salongslivet.¹⁰ Hon berättar också i brevet om alla fina julklappar som hon har fått. Man kan tänka sig när man läser om gåvorna, bijouterier, vackra kostbara smycken, tyger, böcker, brevpapper, balhandskar osv., att Anna fostras till att bli en herrgårdsfröken, ja, i alla fall en finare bildad flicka. Hon får den julen också en notbok.

Det är också intressant att hon i ett brev berättar att familjen ska flytta till Finshyttan den 1:a oktober, en fjärdingsväg från Filipstad. Av det här brevet förstår man också att Anna tycker att det är tråkigt att läsa till konfirmationen. Man känner varmt för Anna när hon

⁹ Fotoalbum förvarat i Hembygdsgården, Filipstad. Källa: Rolf Brattén.

¹⁰ Öhrström 1987, s. 28 med hänvisning till Lillebjörn 1865, s. 8.

längtar efter frihet och kamratumgänge. Hon har stora förhoppningar och förväntningar på framtiden. Hon vill få besök från sina vänner i Örebro. I ett brev blir hennes flickdrömmar ganska uppenbara. Det berättas om baler och soaréer i Filipstad och Örebro. I några brev är Anna upprörd och känner sig förbisedd och kanske lite rivaliserande med Edlas andra vänner. Hon spelar med sina egna och väninnans känslor kanske för att hålla kvar bekantskapen och brevväxlingen. Hon hade velat bryta brevväxlingen med Edla, men säger att hon är av en god natur och fortsätter att skriva ändå. Kanske vittnar detta brev om en rivalitet dem emellan också när det gäller herrar. Man förstår att Edla har varit och hälsat på i Finshyttan under sommaren.

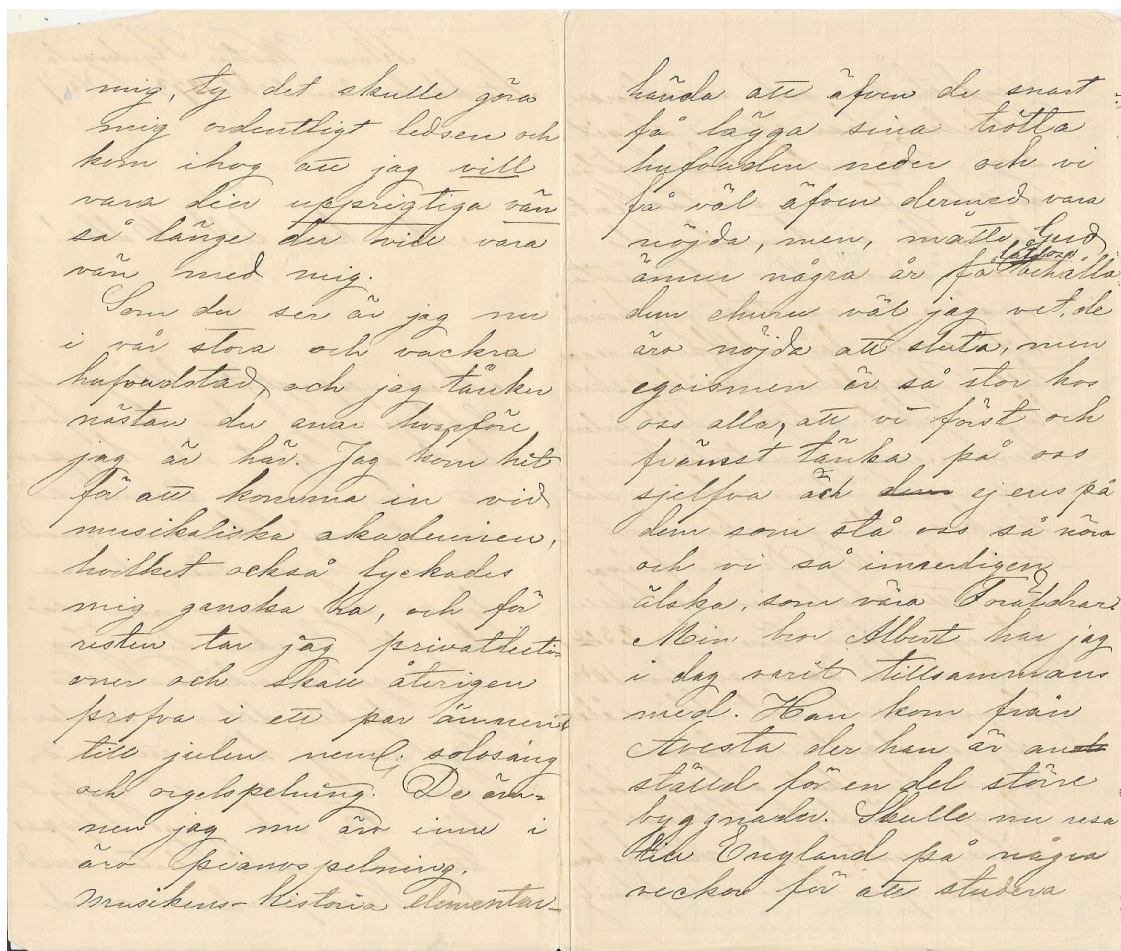
Det blir tydligt i detta brev att Anna håller strängt på moralen. Hon har en liten fostrande attityd till Edla. Anna berättar i brevet om några flickor som har dragit på sig dåligt rykte och inte längre är hennes vänner. Samtidigt märker man ju att Anna är intresserad av detta skvaller om kärleksrelationer och det visar kanhända en kluvenhet och utanförställdhet till denna värld

Hör och häpna, i ett brev skriver Anna att hon undervisar sina småsyskon fem timmar om dagen, spelar två timmar i veckan för fröken Schéele och sjunger en timme. Utöver detta övar hon dessutom pianospel två timmar om dagen och sång en halv timme. ” Jag har nu för tiden mycket bråttom jag läser med småsyskonen fem timmar om dagen. Spelar gör jag två timmar i veckan för Fröken Shéele och sjunger en timma jag måste dessutom spela över två timmar om dagen och sjunga en half timma om dagen äfven en naturlig sak är den att jag måste sysselsätta mig med något handarbete för att ej riktigt glömma bort det. Bland annat som jag har för mig är jag äfven modiskt. Jag har sytt alla våra vinterhattar i höst. Min är brun; klädd med brunt sammet och en brun plym. Småflickornas äro äfven bruna och klädda med brunt sammet. Augustas är af Svart sammet med hängband af samma sort samt en blandning af sammet och siden till rosett ofvanpå kullen. På hängbandena är det tjocka sikesfransar. Min vinterkappa håller jag på och garnerar med plys och rullåer.”

Hon handarbetar för att inte glömma bort det arbetet. Här framgår att Anna som ung har mycket inrutade och planerade arbetsdagar. Hon arbetar metodiskt och tar stort ansvar både för sina småsyskon och sin egen utbildning. När jag läser det här brevet känns det som att jag nära får vara med och betrakta hur hennes personlighet formas. Hon är 17 år och börjar intensivt och ansvarsfullt att undervisa och musicera.

I ett annat brev får vi ett bevis på Annas medkänsla då Edla har sorg i familjen, troligen någon förälders död. Det är gripande att läsa hur Anna berättar om relationen till sina egna föräldrar, att de är gamla och trötta och behöver få vila, medan hon själv är egoistisk och vill att de ska få leva. I brevet skriver hon om sin egen familj, hur de har det och var hennes bröder och syster befinner sig och vad de sysslar med.

Man får en relativt klar bild av hennes familjesituation under den här tiden. Anna berättar också i detta unika brev om sitt inträde vid Kungl. Musikaliska Akademien och hur hennes dagar ser ut där, vilka ämnen hon har och ska komplettera med. Anna berättar om hur hon bor och vilka studiekamrater hon har. Kungl. Musikaliska Akademien var på den tiden inhyst i en lägenhet vid Klara Västra Kyrkogata alldeles i närheten av Klara Kyrka.

Brevet som Anna skrev till sin väninna den 1 oktober 1873, då Anna sökte till Kungl. Musikaliska Akademien i Stockholm.

Så lyder brevet i utskrift:

Klara Westra Kyrkogata No 7
Stockholm den 1 Okt. 1873

Min kära lilla Edla!

Med upprigtigt deltagande beklagar jag den stora förlust du gjort och hoppas att du, om ej ännu, så snart, må kunna mera lugn bära denna djupa sorg som nu så tungt trycker dig. Jag må gerna erkänna att jag tyckte det var underligt att ej höra ett ord från dig på så rysligt lång tid, och jag hoppas att du ej må sluta med din korrespondens med mig, ty det skulle göra mig ordentligt ledsen och kom ihåg att jag vill vara din upprigtiga vän så länge du vill vara vän med mig.

Som du ser är jag nu i vår stora och vackra hufvudstad, och jag tänker nästan du anar hvarföre jag är här. Jag kom hit för att komma in vid musikaliska akademien, hvilket också lyckades mig ganska bra, och för resten tar jag privatlektioner och skall återigen profva i ett par ämnen till, till julen med solosång och orgelspelning. De ämnen jag nu äro inne i äro pianospelning, musikens

historia elementär- och körsång samt harmoni: och det kunde också räcka till en början. Jag har alldeles fullt opp att göra och trifves utmärk väl. Vi äro 6 unga flickor som bo här på samma ställe och hafva utmärkt roligt tillsammans. Tre af oss studerar musiken två gymnastiken och en (dotter till vår värdinna) läser på telegrafistexamen. En hel mängd bekanta hafva vi träffat och varit tillsammans med sedan jag kom hit (den 29 augusti) bland andra flickorna Bronell (Bergström) hvilka stadda på väg till Filipstad upphöllo sig en dag här.

Min bror Carl Johan med hustru och (1) barn komma att bosätta sig hemma i Filipstad, för att Carl Johan skall kunna hjälpa vår gamla Farsgubben som har alldeles för mycket att göra, och nu isynnerhet när Willhelm ej är hemma. Han skall gå igenom bergsskolan för kommande kurs så att nu har vi två främmande bokhållare hemma. Som du hör så tyckes det ej blifva till ökning i vårt förut så stora hushåll i stället för att det borde blifva tvärtom nu, när både Mor och Far äro så gamla och så väl behäfva de hvila sig efter allt deras sträfvanden; och kanhända att äfven de snart få lägga sina trötta hufvuden neder och vi får äfven därmed vara nöjda, men, måtte Gud ännu några år få låta oss behålla dem ehuru väl jag vet, de äro nöjda att sluta, men egoismen äro så stor hos oss alla, att vi först och främst tänka på oss själva och ej ens på dem som stå oss så nära och vi så innerligen älska, som våra föräldrar.

Min bror Albert har jag idag varit tillsammans med. Han kom från Avesta der han är anställd för en del större byggnader. Skulle nu resa till England på några veckor för att studera verkstäder och maskiner. Wilhelm har äfven slagit sig lös och skall följa med. Janne vistas fortfarande i Finnland men i medio af nästa månad väntar jag honom hit och då skola vi resa till Uppsala hvilket skall bli mycket roligt. Till julen kommer jag naturligtvis att resa hem ehuru det tyckes bli ganska kort tid dertill. Det är fråga om att akademien ej skall stängas förr än den 23:e December och öppnas den 10:de januari och det blir således endast 14 dagars ferie hvilket är ganska knapphändigt tilltaget. Nu måtte du väl hafva reda på hela vår familj men jag hoppas att det måtte intressera dig annars blir detta ett ganska tråkigt bref för dig att läsa. Hvistas din bror fortfarande i Westerås?

Min snälla Edla kan du ej låta bli att dröja så länge emellan hvart och ett af dina bref. För hvarje gång tror jag att du glömt bort den gamla tråkiga Wermlandsjentan men så kommer det åter efter mycket lång väntan ett bref som andas idel vänlighet och som visar att du ännu har mig i minnet. Hjertliga helsningar och skrif snart till vännen Anna.

OPS Skall du stanna i Hvalstad?

I de följande breven får vi reda på att Anna arbetar hårt med sina musikstudier. Hon tycker att hon blir hindrad i studierna av sin sjukdom (bleksot). Vi vet också att Anna Bergström själv drabbades av stora svårigheter på grund av en sjukdom i halsen som tonåring. Hon botade emellertid sig själv och kom därvid underfund med orsakerna till sina halsbesvär och hur man skulle kunna bota dessa – med sången själv!

Det verkar som att hon överanstränger sig, till exempel med att hon tar privatlektioner för att komplettera och komma vidare i sin musikaliska utveckling. Det framgår att hon främst vill satsa på sång och pianospel för att senare kunna undervisa. Alltså antyds det här att det finns ett pedagogiskt intresse hos henne. Anna vill träffa Edlas bror på hemresan när hon reser till Finshyttan över julen. Kanske är hon lite intresserad och ser fram emot att få träffa honom.

I Stockholm går ju all tid åt till att musicera och arbeta med studierna. Anna har så mycket att göra på Kungl. Musikaliska Akademien. Lektionerna håller på till klockan sju på kvällen. Hon ser inga framtidshopp med de män som hon umgås med. Det märks att hon längtar efter en fästman.

Anna är nu tjugooett år när hon skriver det sista brevet som jag har tagit del av. Kungl. Musikaliska Akademien stänger den trettionde maj och det blir ferier till den första september. Hon reser därifrån den trettioförsta maj eller första juni, alltså direkt efter terminsslutet. Edla frågar i detta brev om Anna känner en fröken Widebeck. Anna svarar i brevet att hon går i artistklassen i pianospelning och är mycket skicklig och ”en ganska snäll flicka”. Man undrar vad Edla har för intresse av att fråga om en studiekamrat till Anna som kanske har andra talanger eller som träder fram i den hårda konkurrensen. Anna verkade inte vara så konkurrensinriktad trots sina höga betyg i solosång utan mer intresserad av att lära ut musiken än att bli en framstående solist?¹¹

Annas utbildningsbakgrund

Som framgår av hennes brev studerade Anna Bergström pianospel och sång för Charlotte von Schéele som var organist och musiklärare i Filipstad. Enligt brevet den 23 oktober 1870, då Anna var sjutton år, spelar hon två timmar i veckan för ”fröken Schéele” och sjunger en timme. Charlotte von Schéele var dotter till den kände bergsmästaren Franz von Schéele och hans hustru Elisabeth. Charlotte var yngsta dottern och föddes 1840, alltså var hon 13 år äldre än Anna. År 1862 avlade Charlotte von Schéele organistexamen vid Kungl. Musikaliska Akademien. Hon var sedan organist i Filipstads kyrka och höll ofta välbesökta orgelkonserter där. Anna Bergström fick alltså sin första musikaliska skolning av Charlotte under dessa år i Filipstad fram tills dess hon kom in vid Kungl. Musikaliska Akademien 1873. Charlotte von Schéele var sannolikt en god förebild för Anna i hemorten Filipstad.

Annas brev till Edla den 1 oktober 1873 står det: ”Jag kom hit för att komma in vid musikaliska akademien, hvilket också lyckades mig ganska bra, och för resten tar jag privatlektioner och skall återigen profva i ett par ämnen till, till julen med solosång och orgel-spelning. De ämnen jag nu äro inne i äro pianospelning, musikens historia, elementär- och körsång samt harmoni: och det kunde också räcka till en början. Jag har alldeles fullt opp att göra och trifves utmärk väl.” Anna kom alltså in vid Kungl. Musikaliska Akademien hösten 1873 och studerade där pianospel, musikens historia, körsång samt senare solosång och orgel-spel. Det framgår också av breven att det var långa dagar och långa terminer, men hon trivdes bra.

Anna Bergström studerade också sång privat för Ellen Bergman (1842–1921). Hon var sånglärare vid Kungl. Musikaliska Akademien mellan åren 1870–1899, men även lärare i sång vid Lärarinneseminariet, Normalskolan samt Wallinska och Sjöbergska skolorna. Hon var också mycket eftertraktad som privatlärarinna i sång. Själv var Ellen Bergman utbildad vid Kungl. Musikaliska Akademien 1864–1869 i violoncell, solosång, harmonilära samt en

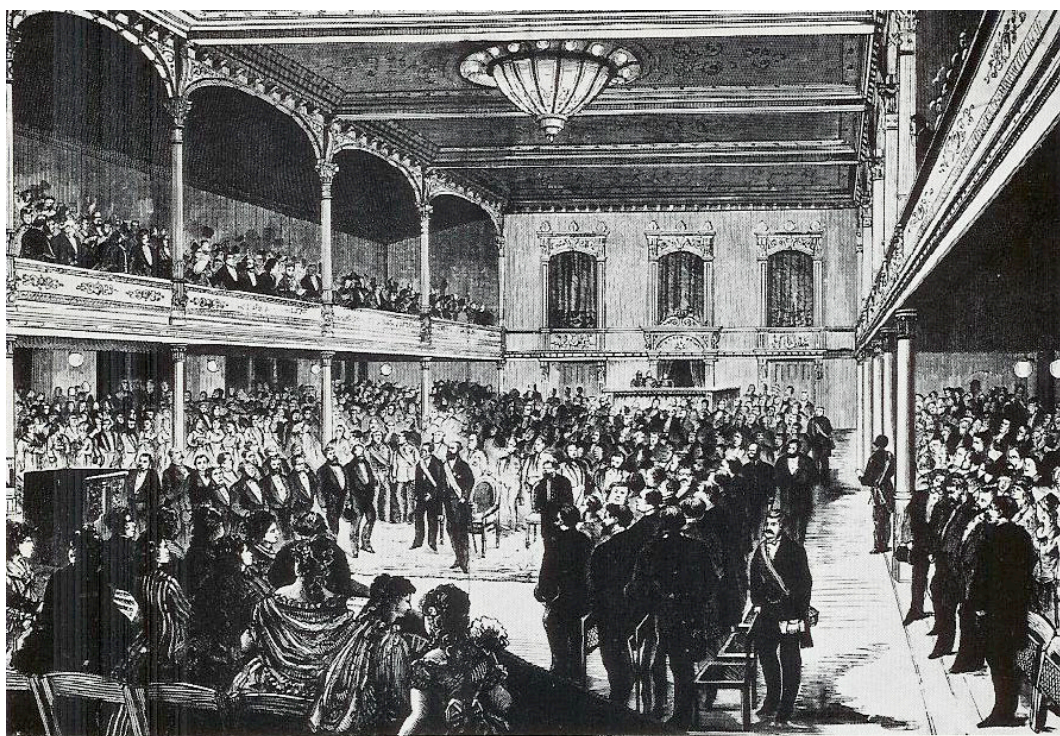
¹¹ I Inga Lewenhaupts avhandling framgår att Hebbe-eleven Anna Bergström enligt Signe Hebbes åsikt i en tidningsartikel är den ende i Sverige som kan lära svenska folket tala. Anna Bergström tycks oförtjänt kommit i skymundan av Karin Alexandersson som undervisade i elevskolan från 1927. (Lewenhaupt, 1988, s. 240).

examen från organistklassen som hon avlade 1867. Det var således starka förebilder som Anna Bergström mötte i sin utbildning.

I Inga Lewenhaupts avhandling, *Signe Hebbe (1837–1925) Skådespelare. Operasångerska. Pedagog*, får jag reda på att Anna Bergström hade Signe Hebbe som lärare i talteknik. Anna Bergström kämpade främst för en annorlunda sång- och talteknik i skolorna. Inga Lewenhaupt nämner att Anna Bergströms *Taltekniska övningar* från 1917 har haft stor betydelse och utkom i ny upplaga 1961.¹²

I Lewenhaupts avhandling står det att Hanna Malm också studerade för Signe Hebbe. Hanna Malm var ju kollega till Anna Bergström. De skrev tillsammans *Sångkurs för skolan.Handledning för sångundervisningen i småskolan*. Anna Bergström hade säkert blivit påverkad av Signe Hebbe och tagit med sig en del intryck till sin egen sång- och talundervisning. Lewenhaupt nämner också att Signe Hebbe skickade sina elever till pedagoger som hon ansåg vara bra. Signe Hebbe sa vid ett tillfälle att Anna Bergström-Simonsson var "... den enda i Sverige som kan lära folk att tala".

Karin Kavli, en av svensk teaters mest färgstarka personligheter, föredrog att vända sig till Anna Bergström-Simonsson när hon ville ha undervisning i tal. Hon har vittnat om hur hon hos Anna Bergström slipade sin rösts nyanser och tålmodigt fick slita med "tråkiga tungböjningar och andas och tala framför brinnande ljus utan att lågan rördes av andedräkten".¹³

Här är Kungl. Musikaliska Akademiens högtidssal vid invigningsfesten den 2 mars 1878 (teckning av R. Haglund). Detta är två år efter Anna Bergströms organistexamen.¹⁴

¹² Lewenhaupt 1988, s. 240–241, 245.

¹³ Lewenhaupt 1988, s. 240.

¹⁴ Det nybyggda Kungl. Musikaliska Akademien togs i bruk den 1 september 1877, alltså strax efter det att Anna Bergström slutförde sin organistexamen. Tidigare hade Akademien sedan den instiftades av Gustav III år 1771

År 1876 blev Anna klar med sin organistexamen 1876 med högsta betyg i solosång (*berömlig*), harmonilära (*försvartligt*), pianospel (*med beröm godkänd*), orgelspel (*med beröm godkänd*) och orgelverkets skötsel och vård (*godkänd*).¹⁵ Organistexamen från Kungl. Musikaliska Akademien blev utbildningen för många blivande musklärare, däribland Anna Bergström. Hennes utbildning kallades alltså för organistexamen men innefattade även en musklärarexamen, eller musikdirektörsexamen som det senare kom att kallas.¹⁶

Man kan förstå att Anna här grundlade de goda kontakter inom musketablissemangen som hon behövde för sin fortsatta yrkesbana och karriär som framstående musikpedagog.

Anna Bergströms egen musikpedagogiska verksamhet

Efter sin organistexamen vid Kungl. Musikaliska Akademien år 1876 flyttade Anna Bergström tillbaka till Finshyttan och blev musklärare i Filipstad i den nya Elementarskolan för flickor. Ett år senare fick hon ett anbud att även ta sig an sången för gossarna. Hon öppnade också en privat sångkurs i Filipstad efter det att Charlotte von Schéele hade flyttat från staden. Jag har i min hand den dörrskylt av mässing som Anna Bergström sannolikt hade utanför sin dörr på Finshyttan för att markera sin yrkesprofession i det rum där hon gav sina sång och pianolektioner. Visst är den vacker!

Den dörrskylt som Anna Bergström satte upp på sin dörr på Finshyttan.

Musklärartjänsten och privatlektionerna i Filipstad blev emellertid ganska kortvarig och hon flyttade tillbaka till Stockholm och tog återigen sånglektioner för Ellen Bergman mellan åren 1880–1883. Likaså fick hon befattning som musklärare i Pauli skola (sedermera Södermalms högre läroverk för flickor) och vid Lyceum för flickor 1880. Vidare blev Anna Bergström

använt en mängd tillfälliga lokaler i Stockholm, bland annat Posthuset, Riddarhuset, Södra Nygatan, Lilla Nygatan och i hela 26 år Arvfurstens palats vid Gustav Adolfs Torg (1830–1856). Därefter hyrdes en lägenhet i Kisteinska huset nära Klara Kyrka fram till inflyttningen i den nya byggnaden på Blasieholmen.

¹⁵ Gustafsson 2000, s. 100.

¹⁶ Frågan när musklärarexamen infördes i Sverige är ganska komplicerad. Från 1814 krävdes intyg (efter prövningar) från Kungl. Musikaliska Akademien för tillträde till director musices vid lärdomsskola. I 1820 års skolordning uppträder för första gången titeln musikdirektör (en fransk översättning av director musices). Därefter inrättas på KMA en "direktörsklass". Beteckningen musklärarexamen uppträder först 1858. Därefter förekommer en rad olika varianter av benämningen på musklärarexamen som den kallas fram till reformeringen av den högre musikutbildningen på 1970-talet, den s.k. OMUS-reformen.

anställd vid Ateneum 1881, Katarina folkskola 1885, Brummerska skolan 1886, Kungl. Högre lärarinneseminariet med Statens normalskola för flickor 1897. Hon efterträdde där Ellen Bergman som hade upprätthållit tjänsten i nära trettio år från 1868. Av detta kan man utläsa att Anna Bergström var en synnerligen eftertraktad sång- och musiklärare. Det var också en expansiv tid omkring sekelskiftet inom skola och utbildning, vilket jag ska återkomma till.

Anna Bergström var också den första som strävade efter att finna en arbetsordning i skolans sångundervisning och deltog aktivt i att förbättra musiklärarutbildningen. I hennes föredrag under rubriken "Sången i skolan" vid ett flickskolemöte i Göteborg 1904 var den centrala tanken att sång som skolämne inte främst är ett nöje, en avkoppling eller rekreation. Snarare sätter hon undervisningen i samband med ambitionen att utveckla elevernas smak och sinne för det sköna och att därmed bidra till en slags nationell musikodling som i sin tur skulle befrämja ungdomars estetiska och etiska utveckling.

Undervisning, menade Anna Bergström, går inte bara ut på att sjunga. Den innebär också en utveckling av elevens karaktär och landets kulturella liv. "Om ett sådant studium av musiken begynner redan i skolan kan man törhända hoppas, att den musikaliska begåvning och lust till toner, som finns i djupet av folkets själ, skall kunna bli ett medel att höja nationens andliga liv och åt detta giva en sann förfining" har Anna Bergström uttryckt vid ett samtal. Anna Bergström kritiserade hårt den förekommande sångundervisningen i landets skolor. Sången var skrikig och oskön, barnens röster var hesa. Det var vanligt med olika typer av halsbesvär som kunde härledas från felaktig sång. Hon kan heller inte förstå "huru så många musikaliska och högt musikutbildade personer, som vår musiklärarkår inrymmer, *ha kunnat* och *kunna* stå ut med det öronpinande missljud, som förekommer under namnet skolsång, och som så väsentligt skiljer sig från begreppet 'musikalisk skönhet' ".

Hon pekar på otillräckliga kunskaper hos musiklärarkåren och en missriktad lärarutbildning i sång. Den som ska undervisa i sång bör ha studerat så mycket solosång, att hon eller han "kan visa hur en ton skall låta, och hur den icke skall låta, vidare med vårdat föredrag kunna föresjunga en fras, en psalmvers eller en liten barnsång — det sistnämnda är icke det minst svåra, ty därtill erfordras en böjlig och lätt tonbildning". Barnrösten och barnsången kräver ett alldeles särskilt studium, menar Anna Bergström.

Hennes metodiska argument är fullt "moderna" och visar vilken pedagogisk klokhet och insikt Anna Bergström hade om barninriktad undervisning. Övningarna skulle vara anpassade till barnens föreställningsvärld, vara väl förberedda med sångövningar från det enkla till det svårare samt vara lagom långa så att de inte tröttnade barnen. Med stor erfarenhet och känsla anvisar Anna Bergström hur man som lärare ska kunna hantera gruppsituationen och de barn som ännu inte har utvecklat sin röst. Hon ser ändå de potentiella möjligheterna för dessa barn. Varligt och tålmodigt låter hon barnen få vara med i det musikaliska sammanhanget och undan för undan pröva sin sångliga förmåga utan att "förlora ansiktet". Hur gör man då med de barn som inte lyckas?

De barn som, som efter dylik omsorgsfull prövning dock tyckas sakna »öra», måste, för att ej hindra de andra, till en början vara åhörare. De böra dock deltaga i taktslagningen, textens inlärande o. s. v. Äfven böra de, för att de ej skola förlora modet, då och då tillåtas att sakta sjunga med, hvarjämte de ofta böra prövas af läraren.

I Anna Bergströms handledning för sångundervisning beskriver hur ”de små åhörarna” får utveckla sitt gehör och sin röst och så småningom komma med i gruppen. Detta har jag själv tillämpat i min sångundervisning och det har fungerat alldeles utmärkt. Dessa barn som bara lyssnar, får också en musikalisk upplevelse när de hör sina kamrater sjunga. En underbar stund blir det om allt stämmer.

Anna Bergströms pedagogiska anvisningar berättar naturligtvis en del om innehållet och arbetssätten i skolans sångundervisning. Men anvisningarna berättar också något om de förhållanden som fanns i skolan på den tiden och de problem som man brottades med. Anna Bergström ville betrakta sången som ett kunskapsämne med emotionella, kognitiva och praktiska dimensioner. Likaså ville hon att sången skulle ha samma förutsättningar och status som skolans övriga ämnen. I sin *Sångkurs för skolan* hade hon samlat sina erfarenheter av rikhaltigt slag från sin egen sångundervisning med barn. Hon hade också anammat tidens pedagogiska idédebatt och tillämpat dessa i sitt läromedel för sång.

Anna Bergström samlade tidens pedagogiska idéer och forskning om tal och sång.

Anna Bergströms bildningsresor

Anna Bergström gjorde också en rad egna bildningsresor och samarbetade med musikpedagoger inom landet och utomlands för att fånga upp de nyaste metoderna i sångmetodik. 1890 erhöll hon ett statligt bidrag för att besöka olika institutioner i Schweiz, Tyskland och Danmark.¹⁷ Hennes resa skildras i en artikel i *Svensk Läraretidning*, nr. 17, den

¹⁷ Enligt Jonas Gustafsson (2000) ansökte Anna Bergström hos Kungl. Maj:t om bidrag för att kunna göra resan. Ärendet remiterades till Kungl. Musikaliska Akademien, som åter inhämtade Läroverksstyrelsens utlåtande. Det begärda anslaget beviljades. (A.a., s. 102)

27 april 1892. Vid Stockholms folkskollärareförenings aprilsammanträde år 1892 höll fröken Anna Bergström ett föredrag där hon lämnade en redogörelse för hur man bedrev skolsången på åtskilliga orter i Schweiz, Tyskland och Danmark. Hon hade år 1890 fått ett statsunderstöd för att systematiskt studera sångundervisningen i skolor utomlands.

Första besöket gällde de offentliga skolorna i Basel. Det var alltså under den tid som Anna Bergström tjänstgjorde vid Brummerska skolan i Stockholm. I Basel undervisades sång enligt den då gamle skolföreståndare Scheublins metod. Anna Bergström redogör i sitt föredrag vad hans sångkurs utgår från för övningar, hur han arbetade metodiskt i olika åldersgrupper med innehåll, repertoarval etc. All sångundervisning där avslutades, tyvärr enligt hennes mening, för pojkar i tretton till fjorton års ålder på grund av deras inträde i målbrottet.

I Zürich undervisades det efter Ruckstuhls system som grundade tonträffningen på treklängen. ”Om skolsången i München kan sägas vad en amerikansk författare sagt om skolsången i Amerika, nämligen att den mer liknar ljudet av cirkelsågar än toner ur mänskliga strupar”, menar Anna Bergström. I Leipzigs skolplan ingick inte systematisk skolsång och tonskönhet. Musikaliska föredrag förekom endast undantagsvis. Åtskilliga lärare, däribland en herr Fichter och fru Böhme hade tagit till orda och utvecklat metoder för att höja sångundervisningen. Anna Bergström beskriver fru Böhmets metod i sitt föredrag.

I Dresden försökte man bortarbeta den gamla surdegen, skriket och gehörssången. Man hade i varje skola skapat körer med de mest begåvade eleverna från de fjärde till sjunde klasserna. Men en skugga vilade över detta arbete, menade Anna Bergström. Lärarna försökte överträffa varandra på uppvisningarna. Man övade in svåra saker och ansträngde barnen till det yttersta och brydde sig mindre om den egentliga undervisningen. För att få en relief mot detta kommer jag senare att berätta om Anna Bergströms egen undervisning med skolbarn.

I rektor Kruses Folkskola för flickor i Berlin påträffades en genomförd praktisk metod. Herr Krauses korta program lyder: ”Våra barn måste sjunga efter noter och sjunga vackert”. Anna Bergström beskriver vidare hur han arbetar metodiskt vid inläringen. En väsentlig sak var att inget annat instrument än stämgaaffel användes på lektionen. Att spela melodi skulle strida mot metodens princip om självständig tankeverksamhet. I de övre klasserna fick barnen själva med hjälp av stämgaaffeln hitta rätt tonart.

Sånginspektör Sanne i Köpenhamn var en sånglärare vars sångundervisning var lika roande och omväxlande som verkligt instruktiv, säger Anna Bergström. I Tyskland och Schweiz var durtonarterna förhärskande i undervisningen. Han ansåg att tonträffningens stora nytta ligger bland annat i gehörets utbildande därigenom att vid dessa övningar samverkar alltid öga och öra. Som särskilt förmånligt för välljuden och det musikaliska föredraget ansåg han vara att pojkar och flickor har gemensamma sångövningar. Pojkarna får av flickornas sång örat mer öppet för tonernas mjukhet och flickorna tillägnar sig något av pojkarnas raska sätt att arbeta. Dessutom har dessa gemensamma övningar stor betydelse i disciplinärt avseende.

I allmänhet, menar Anna Bergström, torde lärarinnor vara lämpligare att undervisa i sång än lärare. Genom att lärarinnans röst liknar barnens så har hon lättare för att visa och förklara registerskillnaden. När hon sjunger före blir det för barnen mer åskådligt.

Anna Bergströms tjänst vid Kungl. Musikaliska Akademien

Slutligen fick Anna Bergström en tjänst vid Kungl. Musikaliska Akademiens konservatorium 1903. Hon var då precis femtio år och full av energi. Redan 1902 blev hon kallad som ”ledare af profkurs för skola”. För akademiens lärarkandidater, en befattning som upprättats samma år, till vilken även hörde ”öfvervakande och kritik af elevernas profundervisning i folkskolan jämte allmän pedagogik och skolsångsmetodik”. att hon efter sina många år som musiklärare i skola och seminarium.

Anna Bergström förde in nya impulser vid sin anställning i det nya ämnet *skolsång* vid Kungl. Musikaliska Akademiens konservatorium. I hennes läromedelsserie *Sångkurs för skolan* (1895–1908) presenterades för första gången en elementär men progressiv utbildning i musikleära och gehör kopplad till ”riktiga” melodier.

Den byggde på fransmannen Hippolyte Dessiriers s.k. formelmetod som ersatte den tidigare ”mekaniska” tonträffningen med ett uppbyggande av gehöret utifrån melodiska gestalter eller formler. Hennes undervisning byggde naturligtvis mycket på de läromedel hon gav ut från 1895 till 1917, sammanlagt tolv utgåvor. Dessa sammanfattade mycket av hennes teoretiska och musikaliska kompetens samt de erfarenheter hon hade fått från sina tio år med musikundervisning i folkskolan.

Två av de läromedel som Anna Bergström gav ut mellan åren 1895–1917:

Sångkurs för skolan och Taltekniska övningar.

I hennes läromedel fick också formelmetoden en betydande plats i musiklärarnas utbildning. Formelmetoden hämtade Anna Bergström utomlands från Hippolyte Dessirier och Frankrike via Wegelius och Finland. Formelmetoden var heller ingenting nytt. Nils Petter Norlind som också var en förkämpe för formelmetoden och som även varit hos Wegelius i Finland, menar att formelmetoden härrör från medeltiden. I sina studier av formelmetoden menar Norlind att den medeltida ”formelmetoden” hade till upphovsman den rykbare sångpedagogen, benedik-

tinermunken Guido av Arezzo som föddes år 995 (efter all sannolikhet i Arezzo, efter vilken stad han fått sitt tillnamn) och dog omkring 1050.¹⁸

Norlind påpekar den märkliga likheten mellan den medeltida Guidos melodiformler kombinerade med solmisationen tillika med handtecken och den formelmetod som utvecklades på 1890-talet i Europa. Det fanns också en förbindelse med gestaltpsykologin som utvecklades på 1890-talet i Tyskland bland annat av Christian von Ehrenfels?¹⁹

Anna Bergström menar att formlerna är lätta att lära sig. De fäster sig i minnet och det blir ett praktiskt resultat. Det går till och med att använda formelmetoden som *lek*. Sedan beskriver hon hur man kan rita upp ett notplan, klippa pappersremсор, dela upp noter i olika delar, placera ut och leka ”bokstavsspel”. Det är med stor fantasi hon beskriver hur metoden ska kunna användas i undervisningen med en mångfald av melodiska och rytmiska övningar för barnen. Hon avslutar sin föreläsning med följande uppmaning:

Förstå vi blott att väcka barnens fantasi och rena känsloliv, så komma vi därigenom ett gott stycke på väg mot det önskade målet. Om vi t.ex. mitt i vintern sjunga en sommarsång och samtala med barnen om textens innehåll på ett sätt, som för deras fantasi framlockar vårens blommor, fåglarnes kvitter och sommarens värmande sol, då sjunga de sin sång med sannare uttryck och med hjärtligare glädje, då hava vi redan härmed lyckats fatta en flik av idealets mantel.

I och med att Anna Bergströms *Sångkurs för skolan* spreds ut i landet infördes alltså ett nytt sätt att undervisa i sång. Det var genom en systematiskt ordnad gehörssångskurs med nya uppfattningar om den första sångundervisningen i skolan. Om kursen följdes kunde barnens öra, röstomfång, rytmkänsla och textuttal utvecklas. Hon framhåller de systematiskt ordnade övningarna och progressionen i materialet som bestod av ”riktiga” melodier, de flesta tagna ur barnens egen föreställningsvärld och intressesfär.

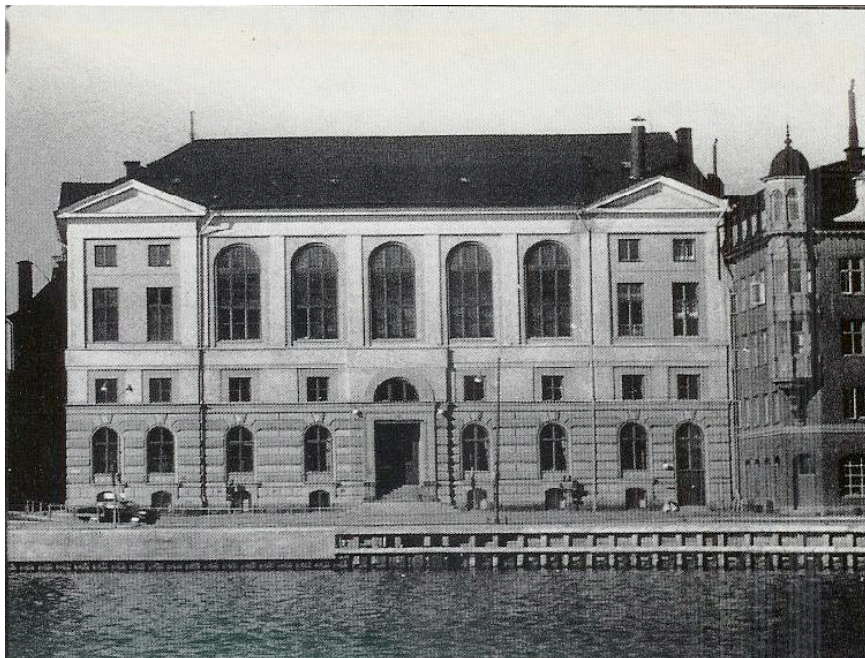
I de metodiska anvisningarna i sångkursen märker man tydligt hur det ”barncentrerade” har börjat slå igenom i det nya läromedel som utkommer i slutet på 1800-talet och i början på 1900-talet. Detta var i en tid då det utvecklades ett stort intresse hos folkskollärare och inom seminarierna för lärarutbildning att förbättra undervisningsmetodiken och producera moderna läromedel som var barninriktade och som införlivade tidens nya pedagogiska-didaktiska tankar. I Anna Bergströms sångkurs kan vi se hur varligt barnarösten ska behandlas och hur hon motsätter sig dåtidens bristande sångundervisning.

Anna Bergström hade nu varit anställd vid Kungl. Musikaliska Akademiens konservatorium som lärare i skolsång sedan 1903, alltså i två år, vilket naturligtvis gav henne och hennes lansering av formelmetoden en särskild tyngd. Dessutom påpekades hennes anställning vid Kungl. Musikkonservatoriet på utsidan av boken. Hon behövde heller inte hänvisa till akade-

¹⁸ Norlind ger först en historisk och teoretisk beskrivning av formelmetoden i sin bok. *Studier av formelmetoden*. Lund: Håkan Ohlssons boktryckeri, s. 4 (Även i facsimilutgåva i MPC:s skriftserie nr. 32. 1992.)

¹⁹ Gestaltpsykologin är en riktning inom psykologin som utvecklades under årtiondena kring sekelskiftet 1900 av bland andra Christian von Ehrenfels (1859–1932). *Gestalt* (i tyskan även figur, form) är en helhet som är mer än summan av delarna. von Ehrenfels använde musikexempel som stöd för sina idéer. En melodi är något annat än de däri ingående enskilda tonerna. Melodin är detsamma som *gestalt*, oberoende av om den transponeras till andra tonarter. Detta är också solmisationens grundidé att genom transponering kunna flytta melodistrukturen till olika tonarter utan att den förändras. Christian von Ehrenfels skrev sin avhandling *Über Gestaltqualität* år 1890, som betraktas som en klassiker inom gestaltpsykologin.

miens ”pröfning” – nu hade hon blivit sin egen auktoritet. Under Anna Bergströms ledning utbildades en mängd lärarkrafter som tillämpade formelmetoden. Bland annat genom hennes läromedel fick metoden en stor spridning inom musiklärarutbildningen, lärarseminarierna och i skolans musikundervisning.

Kungl. Musikaliska nya byggnad vid Blasieholmen i Stockholm.

Tjänsten vid Kungl. Musikaliska Akademien uppehöll Anna Bergström fram till 1920, alltså i sjutton år. Utöver sin tjänst vid Kungl. Musikaliska Akademien och Kungl. Högre lärarinneseminarier och Statens normalskola för flickor höll Anna Bergström ett stort antal kurser och föredrag i landet och utomlands.

Handledning för sångundervisningen i småskolan

1910 gav Anna Bergström ut en Handledning för sångundervisningen i småskolan tillsammans med Anna Malm, som vi träffade på tidigare vid deras gemensamma musik- och talutbildning för Signe Hebbe. Handledningen är ett tidsdokument som kan ses som en sammanfattning av den idédebatt som fördes om skola och utbildning och som var inriktad på skolans sångundervisning. I inledning har författarna en ideologiskt färgad som riktar läsarnas uppmärksamhet på att förstå barnens föreställningsvärld och fantasi i samband med musikundervisning.

Barn och sång, de två höra väl samman. Kan du se de strålande klara barnaögonen och höra de klockrena, klingande, en smula spröda barnarösterna, som sjunga om julen och Jesusbarnet, om Blåsippan ute i backarna, om Kissungen och herrskapet Kantarell, utan att känna dig värmd in i hjärtat, om du annars har sinne för barn och sång? Och har du sett samma barn med oförminskat intresse gripa sig an tonbildningens svåra konst, ledda av lärarinnans försjungning, »klättra» på tonstegen och med de små »musiktomtarnas» hjälp inhämta de första grunderna i musikteori, då

säger du inte, att sångundervisningen dödar de små barnens kärlek till sång; du känner, att här lägges grunden — i allsköns glädje och gamman — till det, som för barnet är av högsta värde.

Här kan man verkligen se hur författarna vill påverka de lärare som har goda känslor för barn och musik. De vill att de blivande lärarna ska vara varma i hjärtat av att höra barn sjunga och själva ha sinne för barn och sång. De menar också att en förutsättning för att bli en bra lärare är att vara entusiastisk och intresserad av att lära ut tonbildning och med värme och glädje kunna upptäcka och utveckla barnrösten. Man vill också presentera och överföra en mycket seriös och nära nog helig hållning till sångundervisningen. Sången och musiken ska för barnen bli något viktigt och bestående i livet, det är deras uppmaning.

Musikteoretiska moment görs på samma sätt roliga för barnen genom lekar och fantasifulla beskrivningar. Som jag nämnde i inledningen till kommentarer om handledningen har författarna en mycket seriös och noggrann inriktad sångmetodik. Icke desto mindre uppmanas till lek, fantasi och uppfinningsrikedom i arbetet med barnen, en form av ”modern” pedagogik skulle man kunna säga. Se bara på hur de beskriver hur noterna lekfullt ska läras ut till barnen.

Därefter berättas om när *noterna skulle få namn*. Låt fantasin spela! Noterna inövas. Det går i regel långsamt och kräver många påhitt, för att man skall lyckas hålla de smås intresse vid makt. Varje elev i 1:sta förberedande bör vara säker på noterna innan första läsårets slut. Bra, att en av de sista lektionerna låta barnen så där litet mera högtidligt undergå en liten prövning över lag och då tilldela dem ett »du är säker» eller »du är ännu osäker».

De menar att skriva noter är något som intresserar barnen mycket och som tar deras självverksamhet särskilt i anspråk. Författarna anger här också någon form av progression och målsättning för det första och andra skolåret, några direkta läroplaner fanns ju inte för musiken. Barnen lär sig också att utvärdera sina egna musikaliska kunskaper och sin utveckling. Aldrig blir någon underkend eller utesluten av de barn som ännu är osäkra. Hela tiden betraktas barnen som utvecklingsbara och möjliga till att lära sig mer. Se, så charmigt de tar upp begreppet ”pauser” i sin barnundervisning!

»Pauser» inläras! I »Musiktomtarna» heter det om pausen »Har man hört något riktigt vackert, så kan det hända, att man själv helst sitter alldeles tyst efteråt. Om man hör fågelsång i skogen och man har någon med sig, som pratar, så viskar man genast: Tyst, Tyst!» Och helst vill man också ha tyst en liten stund, *efter* det fågeln slutat drilla, för att få ett varaktigare intryck av det man hört. [...]

I deras pedagogik känner de också av barnens uthållighet. De vill hela tiden skapa inre motivation och intresse hos dem för att lära sig, aldrig trötta ut med tråkiga övningar, hela tiden skapa omväxling för barnen i undervisningen.

Så här kunde det gå till vid ett besök av Nils Petter Norlind på en av Anna Bergströms lektioner. Han gjorde på eget initiativ en studieresa till några representativa skolor i Sverige

och Finland i början av 1910-talet. I Stockholm besökte han bland annat Anna Bergströms sångundervisning. Norlind skriver så här om Anna Bergström:²⁰

Utom grundlig sakkunnighet och målmedvetenhet för sin gärning besitter hon egenskapen att vara en lärarepersonlighet, till vilken det torde vara svårt att uppsöka ett motstycke. En levande entusiast, en bedårande katedermänniska, måste hon ovillkorligen verka hänförande och tändande på sina många elever. Aldrig har jag sett någon, som med till så synes ringa medel kunde upprätthålla ordning och disciplin samt utnyttja varenda minut av undervisningstimmen. Den spända uppmärksamhet, med vilken hon höll eleverna fästade vid sig, var enastående. Allestädes närvarande med sin blick, munter och livlig, dock på samma gång strängt allvarlig verkade hon suggestivt på auditoriet.

Det är bekant, att hon som pedagog är vårt lands förnämste specialist på tonbildning. Också blev tyngdpunkten i hennes arbete förlagd till detta område. Änskönt hon är en varm anhängare av den nya metoden med formler, uttalade hon dock den prisvärda åsikten, att det ej är av så stor betydelse, vilken metod man för tonträffningen använder, ty huvudsaken blir i alla fall den, att läraren förmår liva och elda.

Taltekniska övningar

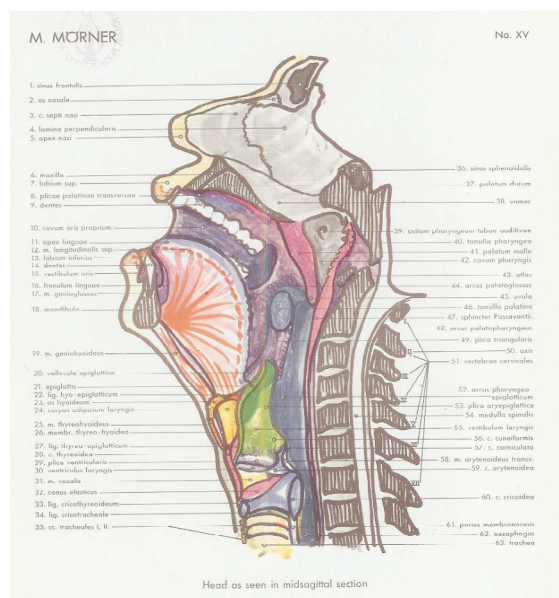
Nu kommer vi till Anna Bergströms *Taltekniska övningar* som hon först gav ut 1917 och kom i ny upplaga 1933, som ju omarbetades av Marianne Mörner 1961, var Anna Bergströms sista publikation.²¹ Marianne Mörner som var elev och väninna till Anna Bergström moderniserar upplagan med vissa tillägg och framför allt illustrationer. I den kan man finna de välkända ramsorna ”Packa pappas kappsäck” och ”Flyg fula fluga, flyg! – och den fula flugan flög”. Den innehåller mycket systematiska och noggranna övningar i andning, tugg- och sväljrörelse, tuggymnastik, vokaler, konsonanter, resonansövningar, ramsor och citat som artikulationsövningar, legatoövningar – ja allsköns övningar för att utveckla tal- och sångtekniken.

Det var den omarbetade upplagan av Anna Bergströms *Taltekniska övningar* som jag som ung sångstuderande och min egen musiklärare Marianne Johansson använde i sin sångundervisning. Jag fick lära mig dessa talövningar ur boken. Jag besökte också Marianne Mörner tillsammans med min lärare, ett oförglömligt möte som gjorde ett starkt intryck på mig. Min lärare hade haft henne som lärare och väninna i många år. Marianne Mörner ville lyssna på mig och jag skulle få en sånglektion. Vi togs emot i hallen, jag minns det som om det vore igår. Marianne Mörner berättade att hon som barn varit inspiration till Albert

²⁰ Norlind beskriver Anna Bergström som nervus rerum (= tingens drivkraft) i allt sångundervisningsarbete i Sverige: ”De insatser Anna Bergström gjort för att höja sånglärarverksamheten i vårt land är så känt att det knappast behöver mer än påpekas. Som ledare för skolsångskursen vid Kungliga Musikaliska Akademien har hon utbildat flera sånglärare och -lärarinnor som omplanterar de sunda lärdomar de fått under hennes ledning”, skriver Nordlind. (Norlind 1912, s. 20f.)

²¹ Anna Bergström-Simonsson omarbetade av Marianne Mörner (1961). *Taltekniska övningar*, s. 5.

Engströms ”Pyttans A-B och C-D-lära”.²² Pyttan var alltså hon som barn. Inne i musik- och arbetsrummet stod ett piano och ett skrivbord. Hon hade akvarellfärger framme och höll just på med att måla röstorganens anatomi i genomskärning. Jag tittade särskilt på stämbanden. Här är den bilden på tungans muskler noggrant återgivna av Marianne Mörner som jag såg.

Tungans muskler, illustration som publicerades i den omarbetade upplagan av Anna Bergströms Taltekniska övningar av Marianne Mörner, utgiven 1961.

Marianne Mörners bearbetning innebar bland annat att med illustrationer över halsorganens anatomi komplettera Anna Bergströms text. Det var dessa illustrationer som jag alltså såg Marianne Mörner arbeta fram i sitt musik- och arbetsrum när jag besökte henne någon gång i början av 1960-talet. En övning som jag fortfarande använder är till exempel ”Tuggning och självrörelse”. Jag går direkt till ett citat ur detta avsnitt.

För att upplösa spänningar i svalget, vilka icke skall förekomma i tal och sång, bör eleven använda sig av »tuggning och sväljning». Denna rörelse är mycket svår att skriftligen beskriva. *Tänk er* att ni äter. Låt tungan i stora tag föra den tuggade maten bakåt, nedåt svalget, och mumla och mumsa på samma gång. Håll er omkring tonen d¹ med ett ljust a-ljud. Tungan skall effektivt dra ihop sig bakåt, vilket den solfjäderliknande käkmuskeln (genioglossus) kan åstadkomma [...] Den breder ut sig mot gommen och sidorna i svalget och trycker ned struphuvudet djupt. Vid nästa »hämtning av tuggad föda» sträcker den sig fram i munnen och suger till sig mer »mat» att föra ned. Ljudet som hela tiden släpps fram låter som »ngamngam»...²³

Det är naturligtvis svårt att skriftligen beskriva denna övning som Anna Bergström nämner i sin text. Jag tyckte också att den här övningen var lite ”pinsam” när jag var yngre. Den har

²² En bildserie med texter av Albert Engström, Verner von Heidenstam och Gustaf Fröding till den lilla flickan ”Pyttan”. Publ. i Birger Mörner (1967) *Pyttans A-B och C-D-lära*. Stockholm: Bonnier.

²³ A.a., s. 6.

ändå följt med mig hela livet. Varje gång jag ska sjunga vid någon körövning, sångkoncert eller föreställning använder jag mig fortfarande av den! Den fungerar faktiskt mycket bra!

I boken finns otaliga övningar för svaljet, tungan och läpparna i syfte att utveckla en medveten känsla och rösthygien. Som exempel dyker jag ner i ”Ramsor och citat som artikulationsövning”:

Packa pappas kappsäck. En kappe päron i en papperspåse. Ett pepparkorn i kopparpannan, två pepparkorn osv. Petter tappade paketet i trappan. Pepitas präktiga potatispanna puttrade på spiseln. Parapeten var packad av pratande pojkar. Patrulerande poliskonstapeln hade påtagligen ett pressande pass på Petersplatsen. Postiljonen passade posten punktligt.

Och läs det här då:

Miljoner myggor myllrade massvis omkring myren. Mimmi Müzing mumsade muntert på majsmjölet. Många människor minnas morbror Mårtens muntra minspel. Musken mumlade melankoliskt i mässan, medan månen vid midnatt smög bakom molnen. Måne mamma minns mina små himmelsblå förgätmigejer, som blommade i mitten av maj? Mamsell Malin bemannade sig, tog misse i manken och förmanade honom att minska sin aptit på lammstek, kummel och annat smått, som smakade honom bättre än Misses vanliga middagsmat.

Naturligtvis har Anna Bergström även många exempel i nationalromantisk stil, Här ett exempel från sista strofen i *Sommarsång* av H. Myrbäck.

Sverige står skrudat. Se, sommarens skönhet
sprider sitt skimmer, som solljuset stänkt.
stämmen så strängar, svenkfödda släkten,
skaparen sjungen, som strålarna skänkt.

Anna Bergström hittade på roliga och nyttiga taltekniska övningar. Jag själv fick några instruktioner under en lektion en gång för länge sedan av Marianne Mörner och min sånglärare Marianne Johansson undervisade mig ju ur Anna Bergströms taltekniska övningar. Som nämndes kände jag mig blyg när vi gjorde övningarna. Jag var mycket ung då...

För att ytterligare ge en bild av innehållet återger jag här ett citat som tillhör *Legato-övningar*. Texten ska läsas i en ström och man tränar således legato. Exempeln är strategiskt valda ur alla slag av verksamheter, en illustration av 1930-talets samhällsföreteelser.

Föräldraskyldigheten navigationsskoleeleverna mjölkförsäljningsaktiebolag gnisttelegrafen universitetskanslern postexpeditörsexpeditionen retroaktivavgifterna äktenskapslagstiftningen hundraårsjubiléet kreaturspremieringen trädgårdsodlareförbundet illustrationsklichéer malmuppfordringsmaskiner värnpliktsskyldigheten mästerskapstävlingar garnisonssjukhuset fartygsbefälhavareföreningen arbetslöshetsdelegationerna torvströandelsföreningen Amsterdaminternationalen avdelningschefsbefattningar centralbangårdsförslaget distriktsveterinärtjänster kommunalfullmäktigeordföranden landstormsbefälhavareföreningarna produktionsinskränkningarna standardiseringsöverenskommelserna initiativrikedom maskinistunderofficerare neutralitetsöverenskommelserna krigsredskapstillverkningen bukmuskelkontraktionsövningar sisyfusarbete professorsinstallationshögtidligheterna förlustelsetillställningar

Det är kanske inte så konstigt att Anna Bergström använder sig av dessa lite svåruttalade ord när hon ville ge bra exempel på talträning. Alla dessa benämningar låg henne nära. Det var ord som hon också hört klinga i sitt hem sedan barndomen. Med humor, distans och noggrannhet arbetade hon kreativt med dessa ord som blev nyttiga övningar för talet. Sist ett exempel som kan spegla Anna Bergströms hembygd.

Över höjder, genom mörka dalar
går det tysta tåget — ingen talar;
blott då lasset stöter mot en sten,
klingar Värmlands-malmen stark och ren.

Jag avslutar detta avsnitt med ett härligt porträtt av Anna Bergström då hon står på toppen av sin yrkesverksamhet och karriär, självsäker och med stor lyskraft.

Anna Bergström på toppen av sin yrkeskarriär, självsäker och med stor lyskraft.

1912 blev Anna Bergström ledamot av Kungl. Musikaliska Akademien och erhöll 1914 Litteris et Artibus (lat. 'för vetenskap och konst'). Hon stod nu vid en avslutning på sin långa yrkeskarriär. 1916 gifte sig Anna Bergström vid 63 års ålder med trafikchefen Jon Didrik Simonsson och kallades därefter för Anna Bergström Simonsson.

Några ord om Anna Bergström

Anna Bergström var en central person inom musikpedagogiken som fick många lovord och positiva uttalanden om sin banbrytande pedagogik. Här vill jag redovisa något av vad som har sagts om henne och hennes musikpedagogiska verksamhet på sin ålders höst.

En artikel i Svenska Dagbladet publicerades i december 1933 med anledning av Anna Bergström-Simonssons 80-årsdag. Den sammanfattar mycket av hennes musikpedagogiska gärning. Det berättas också om hennes personlighet och bakgrund. Rubriken var *Idealtonen och rösten i radio*. Idealtonen var något som hon hörde inom sig och hade som en vision. Den

försökte hon också att forma hos barnen. Radion hade nu etablerat sig i landet och Anna Bergström-Simonsson fick bland annat arbeta med att utveckla rösten hos ”radiokultiverade radiotalare”. Texten börjar så här.

Som i de gamla vackra sagorna var det en ung kvinna, som älskade sång och musik över allt annat på jorden. I sitt inre öra hörde hon idealtonen, men hon sökte den förgäves ute bland människorna. Det gick ändå till sist som i sagorna: hon fann den. En vacker dag porlade den som klart källvatten ur sjungande barnastrupar.

Så skulle man kunna berätta om fru Anna Bergström-Simonsson, därför att i hennes långa verksamma liv funnits mycket som låter sagolikt och underbart. Men vi hålla oss hellre på jorden.

Fru Anna Bergström-Simonsson var den första som införde undervisning i talteknik efter moderna principer i Sverige.

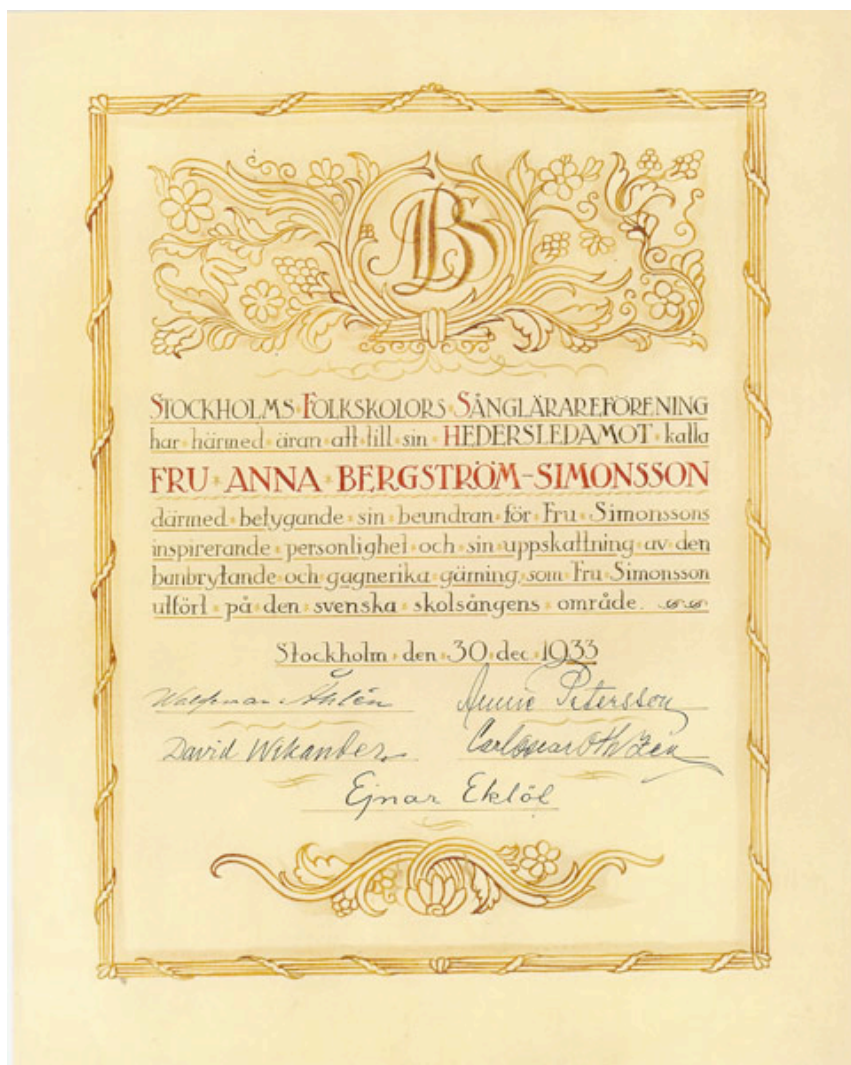
Journalisten som kallar sig Eth. K. har uppenbarligen direkt fått en personlig kontakt med fru Simonsson, Hon var trots fyllda 80 år en rakryggad och livsfrisk dam som stod mitt uppe i en intressant och krävande verksamhet. Hon framstod lika brinnande i sin gärning som Signe Hebbe som varit god vän med fru Simonsson, påpekar journalisten. Men vad är bakgrunden till allt det här?

I bruksägarhemmet i Värmland växte fru Simonsson upp vid sång – Min mor, berättar hon, härstammar från en släkt med en lång rad klockare och hade själv ovanligt vacker röst. Hon sjöng jämt, psalmer och folkvisor och den tidens romanser, hon sjöng i arbetet och för oss barn och jag lärde ut hennes förråd av sånger till mina kamrater i folkskolan, där jag gick. Det var den enda form av sångundervisning de barnen fingo. Sen var det självklart att den röstbegåvade dottern skulle utbildas vid Musikaliska akademien i Stockholm. Musikhögrexamen var då ännu inte inrättad, det blev att ta organistexamen.

Anna Bergström-Simonsson var alltså med om att utveckla musikhöglärarnas utbildning. Hon undervisade i talteknik och pedagogik för de blivande musikhöglärarna. Hennes tjänst i talteknik övertogs förresten sedermera av hennes brorsdotter Rut Bergström. Här nedan beskrivs ett tillfälle som sannolikt gav mycket starkt intryck och stärkte Anna Bergströms inre motiv till att lära ut sång.

— När jag hörde skolbarnen sjunga och såg den klara blicken även hos de ostyriga pojkarna, tänkte jag ofta, att det måste finnas motsvarighet till den blicken i deras sång. Men hur skulle jag få fram den? Inom mig hörde jag nog idealtonen, men aldrig lyckades jag få höra den i verkligheten. Så kom jag en gång på en studieresa till Basel. Där hade jag hört talas om ett barnhem, som var vittberömd för sin sångundervisning. Det blev ett ögonblick, som jag aldrig glömmar. De klara barnrösterna höjde sig lätt som en fågel flyger. Där var idealtonen som jag sökt i årtal. Jag brast i gråt, där jag satt och hörde på barnen. Hur bär ni er åt? Sade jag efteråt till deras sånglärare. Och han svarade: ”Man ska inte göra någonting”. Jag trodde naturligtvis, att han hade en hemlighet, som han inte ville förråda för mig. Men sedan kom jag underfund med vad han menade. Man ska aldrig forcera barnrösten, utan arbeta ut den successivt. Den ideala tonen når man endast om röstorganen få full frihet.

När Anna Bergström fyllde 80 år erhöll hon av Stockholms Folkskolors Sånglärarförening ett hedersdiplom för hennes banbrytande insatser på den svenska sångens område.

Anna Bergströms diplom från Stockholms Folkskolor Sånglärarförening på hennes 80-årsdag.

Detta tillfälle menar jag är centralt i Anna Bergström-Simonssons liv. Det visar tydligt på hennes sanna intresse för pedagogik och sångundervisning. Jag anser vidare att denna journalist i sin artikel verkligen förmått lyfta fram de sångideal och den pedagogik som Anna Bergström-Simonsson så intensivt arbetade för. Man bör beakta att hon både hade oförstående motståndare och sådana som var entusiastiska inför hennes sätt att tänka och arbeta.

Det fanns nog de som anmärkte på att skolbarnens sång inte hade tillräcklig kläm, säger fru Simonsson vidare. Jag strävade efter renhet i tonen och efter att sången skulle flöda lätt och fritt. Men jag fick också erkännande från ett håll, som jag satte större värde på än jag kan säga. Det var det stoltaste ögonblicket i mitt liv, då hovkapellmästare Konrad Nordquist kom fram till mig efter en uppvisning jag hade haft med skolbarnen och sade: "Aldrig har jag hört en så vacker sång i Sverige".

Detta berättar så mycket om hennes inställning till barnen, sången och pedagogiken. Det var det stoltaste ögonblicket i hennes liv när hon fick beröm för *barnens sång*! Här låg också någonting i det nya i hennes sätt att tänka. Hon ville tro på barnens egen förmåga, att varligt hantera deras röster och locka fram deras sång samt att forma denna till ett konstnärligt och musikaliskt uttryck. Intressant är också det som berättas i artikeln att hon själv faktiskt hade betydande svårigheter med sin egen röst.

Det finns en period av tio svåra år i fru Simonssons liv. Genom överansträngning, som grundlades redan i tonåren, hade hennes röst blivit angripen. Hon led av heshet, som läkarna inte kunde få bukt med. Men då hon i årtal förgäves sökt bot hos dem, tog hon saken i egna händer. Det var genom sin egen halssjukdom, som hon kom fram till en vetenskaplig kunskap om talteknik och tonbildning och hur man genom den vinner rösthälsa.

Anna Bergström-Simonssons *Taltekniska övningar* blev en mycket spridd bok och utkom i många upplagor som ständigt omarbetades och utökades. Boken sammanfattar också hennes kunskaper och erfarenheter från en mycket långvarig och intensiv verksamhet inom sång- och talundervisningen. Fru Simonsson var fortfarande vid 80 års ålder i full verksamhet och en eftersökt lärarinna för snart sagt alla slags människor, såsom skådespelare, sånglärare, andra pedagoger, präster, män i staten som ansträngt sina röster, eller folk med verksamhet där man behöver göra sin stämma hörd, barn som slarvat till sig uttalsfel – kort sagt många olika individer.

— Det går en våg av sånglängtan i vårt land just nu, säger fru Simonsson, liksom intresset för den mänskliga rösten blivit mycket livligare på senaste tiden. Låt oss hoppas, att det kommer något ut av det där intresset och den där längtan.

När jag vänder och tittar på baksidan av artikeln finner jag bilder på Micky Mouse och hans ”pappa” Walt Disney. Likaså finns bilder på moderna filmskådespelare. Trots att nyare tider randas på 1930-talet finns det något tidlöst i Anna Bergström-Simonssons sångpedagogik som seriöst riktar sig till små barn, med deras förutsättningar samt behov av uppmärksamhet och möjlighet att få uttrycka sig med sång och musik.

Anna Bergström på sin ålders höst.

Anna Bergström-Simonsson avled den 31 januari 1937. Det var många eftermälen som skrevs i tidningarna. Några av dem vill jag återge här.

En av Sveriges främsta musikpedagoger fru Anna Bergström-Simonsson avled i sitt hem i Stockholm på lördagen, 83 år gammal. Det är speciellt inom skolsångsundervisningens område som fru Bergström varit banbrytare i vårt land. Hon reagerade kraftigt mot de opraktiska metoder, som tillämpades under 1800-talets sista hälft och trots det oförstående hon länge rönt genomdrev hon sina principer med osviklig energi. Från år 1902, då hon blev anställd vid Musikkonservatoriet såsom lärarinna i skolsångsmetodik, hade hon tillfälle att utöva ett stort inflytande på de musiklejare, som examinerades; framför allt lade hon an på den undervisning, som strävade efter att hos barnen få fram en mjuk och fri röstklang, ett vackert och levande uttryck i sången samt en god underbyggnad beträffande elementär musiklejare. Hennes ”Sångkurs för skolan” ansågs på sin tid för ett standardverk. Bland skolor, vid vilka hon tjänstgjorde, kunna nämnas Brummerska skolan, Normalskolan för flickor och Högre lärarinneseminariet. Även som talpedagog utövade fru Bergström ett stort inflytande och många av våra främsta skådespelare ha av henne fått ovärderliga impulser. Född i Värmland av gammal bergsmanssläkt avlade hon organistexamen vid musikkonservatoriet 1876, verkade först som musiklejarinna i Filipstad och kom till Stockholm 1880. Ännu för några år sedan var hon oförtruttet verksam som privatlärarinna. Närmast sörjande äro två bröder, ingenjörerna Janne Bergström, Filipstad, och Edvard Bergström, Trosa, samt system, fru Emma Bergström-Andelius, Stockholm.

Begravningen i Oscars kyrka i Stockholm blev en minnesrik sorgeakt med mycket vacker musik.

Tal- och sångpedagogen Anna Bergström-Simonssons jordfästning ägde rum i Oscars kyrka på fredagen. De sörjande samlades under orgelmusik, varpå akten inleddes med sorgmarschen ur Eroicasymfonin. En kör av f. d. och nuvarande elever vid Högre lärarinneseminarie under ledning av fröken Lindell sjön Mozarts Ave verum. Officiant var pastor Lund. Vid bårn talade rektor Grauers, som nedlade en krans från Högre lärarinneseminarier. Musikdirektör Einar Ralf nedlade en krans från Svenska musiklejaresällskapet. Vidare sjöng hovsångerskan Marianne Mörner en gammal hymn, och på särskild begäran av den bortgångna spelade professor Oscar Lindberg på orgel Interludium ur Requiem Oscar Lindberg. En kör av elever vid Normalskolan för flickor sjöng under fröken Lindells ledning. Den store hvide Flok, varpå professor Lindberg utförde sin Marcia funebre.

Efter jordfästningen följde eldbegängelse i Norra krematoriet. Professor Lindberg spelade på orgeln, varefter damkören sjöng O, huru stilla slumra de saliga av Nefe. Fru Lottie Andréasson spelade på violin Larghetto av Händel, och sedan framförde Waldemar Åhlén en sista hälsning från Stockholms sånglärarförening och nedlade en krans. Officianten förrättade bön, och under det att professor Lindberg spelade Adagio av Händel skedde sänkning, varefter man under tonerna av stilla orgelmusik skildes åt.

Ett åttioatal kransar hade sänds till bårn, bl. a. från Kungl. Musikaliska Akademien, Svenska sångpedagogförbundet, Svenska bokförlaget, Flickskolan i Västerås, Högre lärarinneseminarier

och Statens normalskola. Tacksamma elever, Stiftelsen Brummerska skolan, Svenska musiklärarsällskapet, Stockholms sånglärarförening och Damkören Sången.

Så här skriver Torsten Fogelquist i ett eftermäle om Anna Bergström-Simonsson i Dagens Nyheter 6 februari 1937.

På fredagen vigdes Anna Bergström-Simonsson, till den sista vilan efter sin långa arbetsdag. Det var en vacker akt, värdig hennes minne. Röster, som hon skolat, sjöngo sitt tack och farväl över hennes kista. Ingen, som kommit i beröring med henne, kan förgäta det intryck hon gjorde. Hon var en dam av l'ancien régime, furstlig i sitt sätt att vara, adlig till sitt väsen, mänsklig i sitt tänkesätt. Begreppet vördnad fick i hennes närhet en ny och naturlig innebörd. Lika ödmjukt och anspråkslöst som hon tjänade sin sak, lika suveränt och bjudande förstod hon att umgås med människor. Ända i sin ålders sena höst förde hon sig som en furstinna, som man kom nära för hennes hjärtas godhets skull utan att frestas till den närgången het, som godheten ofta framkallar. Ända i sin ålders sena höst brann hon för sina idéer och sitt arbete. För henne var sångens nyckel hjärtat och konstens nyckel naturen. Hon älskade sina elever som barn i huset och utan anseende till personen. Det fanns alltid en bröstton i hennes tankar och ord. Stil och värme, som så ofta äro skilda ting, hade i hennes person ingått ett oupplösligt äktenskap. Och det var ingen svårighet att i henne förkroppsliga diktarens ord:

Edel sei der Mensch, hilfreich und gut. Hon hörde till de sällsynta kvinnor vilkas bild blir varaktig genom blott några ögonblicks samvaro.

I samband med att en stipendiefond skapades till minne av Anna Bergström-Simonsson publicerades en artikel i Upsala Nya Tidning, den 11 november 1937, där Marianne Mörner intervjuas. Jag återger några citat ur denna artikel.

Att röstvården i vårt land är ett tämligen djupt försummat område, därom kan man säkert vara ense, liksom om att det är ett synnerligen viktigt gebiet av den mänskliga kulturen, som måste ägnas större intresse och beaktande både vid våra skolor och högre utbildningsanstalter. En märkesgärning på området har utförts av den i början av året avlidna Anna Bergström-Simonsson, till vars minne nu av auktoritativa personer startats en insamling till en minnesfond, vars avkastning skulle ge resestipendier åt lärare i skolsång och i röstvård. Uppropet om detta i hög grad behjärtansvärda företag står att läsa härinvid och vi hänvisa till detsamma. I sammanhang därmed kan det vara skäl i att lyssna till vad man säger om saken på håll, där intresset för röstvårdens utveckling i vårt land gör sig gällande. Intet är då naturligare än att först höra på vad hennes närmaste arvtagerska på sångens och talets pedagogiska område har att förmåla. Det är hovsångerskan M a r i a n n e M ö r n e r, som så att säga tagit upp Anna Bergström-Simonssons mantel. Fröken Mörners mjuka, behagliga och välnyanserade röst är den bästa reklam för den röstvård och de idéer om denna hon inhämtat hos mästarinnan.

Anna Bergström i tiden kring förra sekelskiftet 1900

Som vi har kunnat följa så var Anna Bergström mycket öppen för att fånga upp såväl det ”nya” som utvecklades inom pedagogiken, kulturen och samhället under senare delen av 1800-talet som att hon utvecklade ”tidlösa” aspekter på sångundervisningen i skolan, fullt ”moderna och tillämpbara på barnundervisning idag. Pedagogiken och estetiken hade en central roll i det offentliga samtalet. Jag lyfter här fram några av den tidens kvinnor och män som förde en idédebatt om estetik och estetisk fostran och jämför dessa med Anna Bergströms pedagogiska verksamhet. Den här tiden kännetecknades av ett socialt engagemang, liberalism, ett allt starkare demokratiseringskrav, kulturradikalism som bland annat manifesterades i kvinnorörelsen och en stark kvinnoemancipation.

Eftersom jag anlägger ett kvinnoperspektiv i min studie försöker jag att framhålla kvinnans roll i samhällsdebatten. Jag menar att det är kvinnan som i praktiken förverkligar estetikens tankar och idéer i skolan, hemmet och till exempel barnavården. Jag vill i det sammanhanget beskriva kvinnans situation, inte minst när det gäller valet mellan ett yrkesliv eller att vara en god hustru och mor. Fanns det något val för kvinnorna? Här tänker jag på Anna Bergströms mor och de kvinnor som kämpade under det tidiga 1800-talet och framåt.

En annan utgångspunkt är också den stora samhällsomvandlingen från ett jordbruksamhälle till ett industrisamhälle och den ekonomiska, sociala och kulturella utvecklingen. I denna process försöker jag att placera in Anna Bergströms musikpedagogiska verksamhet och familjen Bergströms ekonomiska och sociala avancemang i samhället. Familjen Bergström var på ett sällsynt sätt invävd i dåtidens industriella och kulturella utveckling.

Dessa aspekter bildar på så vis en form av tolkningsram för min beskrivning av Anna Bergströms liv och pedagogiska gärning. Berättelsen kan då betraktas och förstås utifrån den tid och det samhälle som hon var verksam och levde i.

Estetik och pedagogik

Tiden omkring sekelskiftet 1900 präglades av sociala och kulturella rörelser som ivrade för estetiska frågor. Man talade mycket om estetisk fostran i tidens idédebatt. Estetiken knöts an till folkbildningen, skolan och pedagogiken.²⁴ Jag vill här kort beskriva hur estetiken blir ett begrepp i tiden, estetikens betydelse för att skapa ett skönhetsideal och en vacker miljö i hemmet, samt hur estetiken vävs in i pedagogiken och i skolans lärande och fostrande verksamhet. Dessa faktorer är en viktig utgångspunkt för att kunna tolka musikpedagogikens roll och hur Anna Bergström lanserade sina förnyelsebärande pedagogiska idéer i det offentliga samtalet vid denna tid.

Tankar och teorier om *De sköna konsterna* fanns redan under antiken, däribland musik som ett medel i uppfostran, bland annat i den s.k. etosläran.²⁵ Själva termen estetik intro-

²⁴ Bertil Sundin menar att det finns en förbindelse mellan pedagogik och estetik, men att den många gånger är svag. Vi har estetiken som är mer intresserad av sina egna formuleringar än mottagarna. Vi har också pedagogerna som struntar i upplevelsesidan och enbart koncentrerar sig på resultatet. Mellan dessa extremer finns en rad försök att skapa ett mer balanserat förhållande mellan form, innehåll och process. (Sundin 2003, s. 25.)

²⁵ I Platons tänkande om musikaliska och musikpedagogiska frågor var den etiska och moraliska aspekten dominerande. Om detta var en allmän eller en mer exklusiv uppfattning i det antika grekiska samhället (400-talet

ducerades först 1735 av Alexander Gottlieb Baumgarten som undervisade i ämnet 1742 och publicerade en bok med titeln *Aesthetica* 1750.²⁶ Estetik skulle vara den vetenskap som utforskade kunskapen som bygger på sinnesförmågor, dvs. allt man kan känna och minnas. Baumgarten betraktade alltså estetiken som en särskild kunskapsform skild från och underordnad förnuftet.²⁷

Immanuel Kant, filosof på 1700-talet gjorde estetiken till en del i filosofin där det sinnliga inte är godtyckligt utan har med kunskaper att göra. Det sköna står i ett förhållande till det sanna och det goda till moraliskt riktigt handlande. Förbindelsen mellan det sanna, det goda och det sköna går tillbaka till antikens etoslära och kommer igen på olika sätt och dominerade 1800-talets och förra sekelskiftets pedagogiska tankar om estetik. Den idealistiska estetiken under 1800-talet kom bland annat från Immanuel Kant (1724–1804) och George Wilhelm Hegel (1770–1831). De gav den estetiska förståelsen en innebörd som inte var beroende av kulturella och ekonomiska faktorer.²⁸ Dessa exempel är naturligtvis av filosofisk art men berättar en del om vad som påverkade den allmänna debatten från mitten av 1700-talet och framåt.

Filosofiska tankar om estetik och pedagogik kom att påverka debatten vid tiden omkring sekelskiftet 1900 och omsattes också i den praktiska pedagogiken, i folkbildningen, i folkskolan och i lärdomsskolan. Argumentationen kring begreppen det goda, det sanna och det sköna figurerade i det offentliga pedagogiska samtalet och togs upp av en del kulturradikala grupper. Exempelvis var Ellen Key den stora förkämpen för att utveckla människors estetiska känsla och smak. Hur man skulle inreda bostäderna påverkades av nyorienterade borgerliga ideal. I Ellen Keys heta sociala engagemang fanns alltid ett krav på skönhet och att alla skulle få möjlighet att uppleva skönheten i naturen, i konsten och inte minst i hemmet. Ellen Key propagerar för *Skönhet för alla* i sin bok med samma titel. Boken blev ett begrepp i tiden och trycktes i 20 000 exemplar!²⁹

Ellen Keys huvudtes var att skönhet inte är lyx. Skönhet fördjupar och förädlar människan. Förmågan att uppfatta skönhet i konsten och naturen ”ger hjälp och lyftning även under det tyngsta arbetsläp”. Ellen Key vände sig alltså till kvinnan som enligt henne var viktigast i hemmet och ansvarig för det estetiska. Hon beskriver vidare hur man med enkla medel kan försköna ett hem, hur man lär sig att skilja på vackert och fult.

Varje känslig natur skattar det stämningsvärde och gripes av den tjusning, som ett rum meddelar då det är ett troget uttryck av en viss människa eller en viss tid eller en viss

före Kristus) kan diskuteras. Platons musikpedagogiska teorier utgick från den världsåskådning och vetenskapssyn som då var gällande i den antika grekiska kulturen. Där ingick musikbegreppet *mousiké*, barnuppfostran (*paideia*) och etosläran. Etosläran innebar att vissa tonarter var moraliskt mer högtstående, ädlare och för samhället vidmakthållande, i motsats till andra tonarter som ansågs ha mer livsnjutande och dekadent karaktär. (Reimers 1989.)

²⁶ Bokens titel kan härledas till det grekiska begreppet *aisthonomai* som närmast betyder förnimma och *aisthesis* som betyder sinnesupplevelse, perception eller kunskap genom våra sinnen. (Sundin 2003, s. 39)

²⁷ Sundin 2003, s. 40.

²⁸ Jfr. Sundin 2003, s. 43f.

²⁹ Ellen Key (1899) *Skönhet för alla*. Ellen Key lyckades att avlyssna samtidens vetenskapliga och politiska debatt samt de pedagogiska strömningarna i tiden, och kom att över västvärlden bereda väg för den alternativa pedagogiken och progressivismen. Hon diskuterade allt från barnet i centrum, kvinnosaken, socialhygien, skol- och religionskritik, folkbildningen, barnlitteraturen, fredsfrågan till estetiken.

samhällsklass, av dess verkliga behov och av dess själsliv. Hur väl känner man sig ej till mods i ett rum, där de enkla ljuspolerade möblerna av alm eller björk visa det vackra träslaget självt och möbelyg och gardiner meddela glädje med sin röda och vita rutning, liksom nöthårsmattan med ett par rena färger! Alla tycks säga: »Här tåles varken lögn eller prål!» Eller hur trivsamt och vackert är icke ett gammalt förmak i en prästgård. Där möblerna äro pärlfärgade, där golvet skiner bländvitt och vackra trasmattor bildar vägar på golvet; där vita, hemgjorda gardiner släppa in sol på de väl skötta blomkrukorna, en enkel, hemvävd bordduk ligger på bordet, och en gammal blå och vit kakelugn står i vrån...³⁰

Så ville Ellen Key att det skulle se ut. Jag måste erkänna att jag delar hennes smak och skönhetsyn när jag tänker på vad som är estetiskt och vackert i ett hem. Nu kommer vi till det fula.

De är raka motsatsen till de fula rum, vilka man nu finner i hundratusental i vårt land, dem, där man ser en dammig turkisk divan med brokigt möbelyg, en tunn sladdrig, storrosig, köpt duk på bordet; jutetygsgardiner med sina hårda veck, sträva fransar och fula gulgrå färger, med tryck i blått, rött och brunt; där stolarna — med obekväma, svängda ryggstöd i ögleform och stoppad kullrig sits — äro av imiterad mahogny; bordet med sina dumt svängda fötter av imiterad valnöt och byrån av imiterad ek; där en grann lampa i bjärtgul brons hänger i taket; brokiga oljetryckstavor i förgyllda ramar och målade terracottarundlar med figurer hänga på väggarna; där ett rött plyschalbum och ett himmelsblått glasfat till visitkort stå på bordet och ett par målade porslinvaser med konstgjorda blommor pryda byrån!³¹

Ellen Key avskyr sin tids småborgerliga inredningssmak. »Det är allt detta fabriksbilliga, oäkta, granna och från skilda håll sammanplockade, som gör den nya tidens flesta hem så stillösa», skriver hon i sin bok. Ellen Keys språk när hon uttrycker detta blir kanske också lite överbelastat kan man tycka.

Hemmet sågs också som konstverk. Vid 1800-talets slut spreds nya idéer om heminredning genom en rörelse som är mest känd under sitt engelska namn, »the Aesthetic Movement». Det danska konstnärsparet Marie (1867–1940) och Peder Severin Krøyer (1851–1909) hörde till pionjärerna i Skandinavien, tillsammans med Karin och Carl Larsson. Grundtanken var att lyfta fram skönhet i enkla föremål av alla åldrar och stilar. Hantverket hyllades och man tog avstånd från industritillverkning. I Marie Krøyers inredningar blandades allmogemöbler från 1700-talet med äldre fajans- och tennföremål, antika grekiska reproduktioner och nyrenässanskonst. Till detta kom möbler formgivna av Marie Krøyer i en stil som påminner om den skotska arkitekten C. R. Mackintoshs formspråk. Hon utförde själv dekorationsmålningar och broderier, båda viktiga inslag i hemmen på Skagen och i Tällberg. Som bekant gifte sig Marie Krøyer med Hugo Alfvén och flyttade till Dalarna.

Den estetiska debatten vid förra sekelskiftet var alltså internationell. Den amerikanske filosofen och pedagogen John Dewey (1859–1952) ansåg till exempel att estetik inte var

³⁰ A.a., s. 12.

³¹ A.a., s. 13.

något som enbart hörde till konstarterna utan var en väsentlig kvalitativ aspekt i alla erfarenheter som bidrog till personlig växt, vare sig det var historia, naturvetenskap eller konst.³² Dewey menade att roten till den estetiska upplevelsen var förankrad i vardagslivets erfarenheter, ja, upplevelser som förekommer under det mänskliga livets gång.³³

Jag var vid ett tillfälle på besök i Ellen Keys hem, Strand. Där fanns en stor boksamling. När jag letade bland titlarna fann jag faktiskt en bok av John Dewey. Jag vill minnas att det var *Democracy and Education* (1916). Man kan känna igen Deweys filosofiska tankar om pedagogik och estetik i Ellen Keys skrifter.³⁴ Dessa var också aktuella i det förra sekelskiftets idédebatt och offentliga samtal om skola och utbildning. På samma sätt kan man känna igen Anna Bergströms argumentation och retorik, givetvis med hennes egen syn på just barn, skola – och musikpedagogik.

Kvinnans situation kring förra sekelskiftet

Utvecklingen under förra sekelskiftet kännetecknades av socialt engagemang, förändringar i samhället, liberalism och kulturradikalism som manifesterades bland annat i kvinnorörelsen. Kvinnornas situation var långt ifrån tillfredställande när det gällde jämlikhet. Kvinnan skulle bara betraktas, vara osjälvständig, osjälvvisk och ödmjuk. Men mannen tvärtom skulle vara självmedveten, befallande och självständig. Särskilt den gifta kvinnan tilldelades egenskaper som att vara vårdande och omhändertagande, främst med tanke på barn och make.³⁵

Eftersom Anna Bergström innehade en statlig tjänst från 1903 kunde hon inte gifta sig förrän i sin pensionsålder. Den enda möjligheten för en kvinna att bedriva egen yrkesverksamhet var alltså att förbli ogift. Först efter år 1858 hade kvinnan rätten att kräva myndighet vid 25 års ålder och från 1884 sänktes den gränsen till 21 år. Den gifta kvinnan däremot stod under mannens myndighet ända fram till då de fick rösträtt 1921. Här fanns det tack och lov politiskt delade meningar. Att kvinnan i hemmet hade en viktig ”förädlade” uppgift, var alla överens om. Liberalerna talade för kvinnans ökade frihet medan de konservativa ställde sig mycket tveksamma.

En av dem som kraftfullt kämpade för kvinnans frigörelse var Anna Bergströms egen bror, Albert Bergström, som i egenskap av riksdagsman motionerade för kvinnoemancipationen och kvinnlig rösträtt.³⁶ Albert Bergström talar tydligt om orättvisorna mellan kvinnor och män. Han påvisar skillnader i löner och pläderar starkt för kvinnans rösträtt. Bland Albert Bergströms alla riksdagsmotioner handlade en om småskollärarinnornas arbetsvillkor i skolan och deras lön som han menade skulle jämnställas med de manliga lärarnas löner, åtminstone med halva lönenivån ”att det synes mig föreligga ett alldeles oafvisligt kraf på en höjning av deras lönevillkor och därmed följande pensionsförhållande, och synes det mig icke vara för mycket begärddt, om deras lönevillkor genomgående bestämmas till åtminstone hälften af

³² I Sundin 2003, s. 39.

³³ A.a., s. 81.

³⁴ Ellen Key var också den mest välartikulerade och oreserverat optimistiska av de många pedagogiska tänkarna kring det förra sekelskiftet, bland dem John Dewey, Herbert Spencer och John Stuart Mill. Frågan är hur mycket Ellen Key hade läst av exempelvis John Dewey.

³⁵ Frängsmyr 2000, s. 193.

³⁶ Jag fann de handskrivna originalmanuskripten i Villa Edros utanför Filipstad 2004 då jag skrev min uppsats.

folkskolelärarnes”.³⁷ I en annan skrift ger Albert Bergström uttryck för sina synpunkter om kvinnan bland annat i polemik med August Strindberg.³⁸

En rad starka kvinnor träder fram vid den här tiden med samhällsförändrande och reforminriktade budskap. Det expanderande näringslivet skapade förutsättningar för välståndet–familismen och skolutvecklingen där kvinnor kunde vara aktiva, bland annat konstnärligt och pedagogiskt.³⁹ Möjligheterna att ägna sig åt kvinnoemancipationen öppnades tidigare för den ogifta kvinnan än för den gifta vilka Alice Tegnér, Ellen Key och Selma Lagerlöf är exempel på. Formade sig Anna Bergströms livssituation på liknande sätt?

Kungl. Musikaliska Akademiens utbildningsverk öppnade sina portar för flickor 1854. Många sökte sig genast till sång- och pianoklasserna. Musikutbildningen blev oerhört populär hos flickorna, men de samlades ändå i ett litet antal klasser. Den salongstradition som hade utvecklats på herrgårdarna, där musicerande kvinnor upprätthöll ett socialt och kulturellt umgänge,⁴⁰ fortsatte inom den högre musikutbildningen där de skaffade sig djupare kunskaper än vad den musikutbildning pensionerna kunde ge. De kvinnor som inte gifte sig försörjde sig sedan som musklärare vid de privata musikinstituten vilka växte fram som svampar ur jorden vid slutet av 1800-talet. Många av dem som utbildade sig vid Kungl. Musikaliska Akademien blev ”pianomamseller”. De gick till olika hem för att undervisa barn. Andra undervisade elever i sina rum eller sitt eget hem, medan ytterligare andra blev musklärare inom skolväsendet som ju utvecklades mycket under senare delen av århundradet.⁴¹

Anna Bergström blev antagen vid Kungl. Musikaliska Akademien år 1873, tog organistexamen 1876 och fick högsta betyg i solosång. De flesta flickor studerade solosång, piano och orgel, alltså för dem redan välkända områden från sällskapslivet i de musikaliska salongerna som sedan fördjupades inom den högre musikutbildningen. I början av 1800-talet påtog sig akademien uppdraget att genomföra prov för dem som önskade förvärva behörighet att

³⁷ Utdrag ur Motionen i Första kammaren, Nr 26.: *Af herr Bergström, angående skrifvelse till Kongen med begäran om utredning och förslag i fråga om löne- och pensionsreglering för småskolelärare m.fl.* 1907: ”Då det förlidet års riksdag beslut fattades att höja folkskolelärarnes och folkskolelärarinnornas löner och pensioner, anser jag såväl rättvisa som konsekvens bjuda, att lärare och lärarinnor i småskolan, mindre folkskola, samt biträdande lärare och lärarinna vid folkskolan äfvenledes proportionsvis få åtnjuta samma välvilja från stat och kommun...”. Stockholm, januari 1907. Alb. Bergström.

³⁸ Ett annat uttryck för Albert Bergströms åsikter om kvinnoemancipationen kommer fram i en av hans skrifter *Tankar om tillvaron II*, där han berättar om sitt möte med August Strindberg: ”Vid 20 års ålder kom jag att bo i samma gård på Norrtullsgatan i Stockholm som August Strindberg. Vi funno varann snart och blevo de bästa vänner. Den riktning vårt gemensamma sökande hade, bragte oss i beröring med unga trosvarma och livfulla teologer, och då vi voro skeptiska gentemot en del av deras framställningar, utspunno sig skarpa debatter, i många riktningar lärorika, och alltid med de bästa syften. Strindberg var då alltigenom en ädlare karaktär, än vad han senare till min ledsnad och enligt min åsikt, utvecklade sig till.” Längre fram i skriften, där Albert Bergström avhandlar förhållandet mellan man och kvinna, säger han bland annat följande: ”Om man ser en manlig individ begå handlingar, som man vet stå långt under hans moraliska nivå, är den vanliga frågan: var är kvinnan? Den frågan behöver man ej framställa med avseende å Strindberg. Han är därtill för avskräckande uppriktig.” Utdrag ur skrift om Albert och Maria Bergströms stiftelse 1965–1990 av Allan Hellstrand. Stockholm: Nordstedts Tryckeri 1995. Det finns också en kopia på ett av August Strindbergs signerat porträtt i Villa Edros, som var en gåva till Albert Bergström.

³⁹ Lennart Reimers (1983) s. 205.

⁴⁰ De klaverspelande döttrarna i borgerliga kretsar blev ett bevis på familjens välstånd och bildning. Dottern vid klaveret blev en symbol för rikedom och samtidigt en dekorativ effekt i det sociala umgänget i salongen. (Öhrström 1978, s. 10.)

⁴¹ Öhrström 1989, s. 13.

undervisa i musik inom det allmänna skolväsendet.⁴² Detta kunde man endast erhålla på en begäran efter inlämnat intyg på erforderliga kunskaper i musik, vilket prövades av några lärare utsedda vid akademien.⁴³ Det var först 1890 som Akademien gav behörighet för musiklärartjänst vid skolor och allmänna läroverk.⁴⁴ Ändå var Anna Bergström verksam som musiklärare i Filipstad och Stockholm. Med denna bakgrund kan man ännu bättre förstå att hon som kvinna överskred konventionerna. Det var ju bara männen som kunde få utbildning och bli anställda som musiklärare.

Nationalromantiken och det folkliga

Senare delen av 1800-talet präglades av två idéströmningar, dels en nationalromantisk och kulturkonserverad rörelse, dels en oppositionell och sekulariserad kulturradikalism. Dessa rörelser fanns sida vid sida. Det är den nationalromantiska delen som är intressant ur det perspektiv jag anlägger och som också till stor del präglade Anna Bergströms ideal och musikpedagogik. Det utbredda intresset för vårt lands egen historia, konst och tradition dvs. nationalromantiken växte sig allt starkare i slutet av 1800-talet. Man ansåg det viktigt att hylla det egna landet, dess historia samt olika konstarter. Man prisade det naturliga och det enkla. Det talade svenska språket fick ett värde i sig. Anna Bergströms *Taltekniska övningar* bör också kunna ses som ett uttryck för detta.

Nationen identifierades med en speciell region eller ibland ett särskilt landskap. Sverige blev Dalarna, Siljansbygden, kullorna och masarna, folkmusiken, de vita björkarna, insjöarna och vattenglittret. Det var Småland, Roslagen och Norrland med sina oändliga skogar, myrar och fjäll. Sverige blev också Värmland med Fryken och Klarälven. *Ack Värmeland du sköna* klingade i de djupa Finnskogarna. Värmland skildrades med dikter och litterära texter på dialekt. Gustav Fröding skrev *Det var dans borti vägen* och *Ett gammalt bergatroll*. Den mest geniala gestaltningen av det nationella som konkret landskap utgör Selma Lagerlöfs *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige* (1906-07), skriven som en ny läsebok för folkskolan.⁴⁵ Samtidigt utgjorde denna läsebok en ”rensning av det svenska språket”, där den rättstavningsreformerings som pågick runt förra sekelskiftet med Esaias Tegnér (d.y.) och Fridtjuv Berg m.fl. i spetsen, nu fick en förankring i folkskolan och befästes i ett pedagogiskt sammanhang med barn.

Dessa tankar och ideal var också förknippade med en konservativ samhällssyn som ibland stod i motsats till kulturradikala rörelser och den tidiga arbetarrörelsen. Ibland fann de emellertid gemensamma intressen, särskilt kring frågor om folkbildning och folklig fostran samt i estetiska frågor. Nordiska museet och Skansen på Djurgården i Stockholm blev samlingsplatser för allehanda kulturella och nationella manifestationer med folkmusik, folkdans, sång, visningar av folkdräkter, stugor och byggnader som var typiska för olika delar

⁴² Reimers 1992, *Musiken i Sverige*, s. 176.

⁴³ Ahlbeck 1998, s. 40.

⁴⁴ Som jag nämnde tidigare är det något oklart när musiklärarexamen infördes i Sverige. Från 1814 krävdes intyg (efter provningar) från Kungl. Musikaliska Akademien för tillträde till director musices vid lärdomsskola. I 1820 års skolordning uppträder för första gången titeln musikdirektör (en fransk översättning av director musices). Därefter inrättas på KMA en ”direktörsklass”. Beteckningen musiklärarexamen uppträder först 1858. Därefter förekommer en rad olika varianter av benämningen på musiklärarexamen.

⁴⁵ Dahlstedt & Liedman 1996, s. 21.

av landet samt en djurpark med björnar, vargar, lodjur och älgar. I de olika gårdarna fanns människor i folkdräkter som höll på med vardagliga sysslor. De sydde, broderade eller lagade mat. Historiska festspel och processioner anordnades och olika nationella manifestationer firades just på Skansen.

Parallellt med det folkliga Skansen framträdde nationalromantiken tydligast inom konsten, litteraturen och musiken. Richard Dybeck skrev *Du gamla, du friska*. Verner von Heidenstam inspirerades till att skriva *Sverige* till musik av Wilhelm Stenhammar. Carl Larsson gjorde sina akvarellmålningar från sitt hem i Dalarna kring sekelskiftet 1900. Hustrun Karin Larsson var även hon en betydande konstnär, men fick ge upp den karriären efter sitt giftermål, en problematik som belystes ovan. I stället ägnade hon sig åt heminredning och textilarbeten som i hög grad gjorde henne till medskapare av den nya heminredningsstilen. Karin och barnen figurerade alltid på något sätt i Carl Larssons målningar. De fanns med i alla vinklar och vrår i hemmets interiörer.⁴⁶

Det jag egentligen vill komma fram till här är nationalromantiken inom musiken och den musikaliska fosterländskheten. På musikens område framträdde nationalromantiken både i operan, i sånger och musikstycken. Wilhelm Stenhammar skapade operor i nordisk miljö och Wilhelm Petersson-Berger komponerade i slutet av 1800-talet populära pianostycken som *Frösöblomster*.⁴⁷ Det komponerades också konstmusikaliska sånger och visor med anknytning till svenska folkliga danser och lekar i sökandet efter ”den svenska tonen”. Den nya musikaliska nationalismen framkommer kring sekelskiftet 1900 med kompositioner av Stenhammar, Petersson-Berger, Hugo Alfvén och bland dem också Alice Tegnér med sina barnvisor. Anna Bergströms *Sångkurs för skolan* med dess fosterlands- och barninriktade repertoar kan som vi har sett fogas in i detta sammanhang.

Barnets århundrade

I *Handledning för sångundervisning i skolan* säger Anna Bergström och Hanna Malm att ”Det är barnens tidevarv, heter det, och man kan spåra det även på det lilla område inom musikens värld som vi kalla barnvisorna. En jämförelsevis rikhaltig samling sådana har under de senaste åren utkommit.” Här anspelar de helt klart på Ellen Key och hennes bok *Barnets århundrade* som utkom år 1900.⁴⁸ Vid denna tid utkom också en rad sångsamlingar för barn av sådana som Alice Tegnér, Otilia Adelborg och Anne Maria Roos.⁴⁹

Lennart Reimers (1983)⁵⁰ har i sin studie av Alice Tegnér barnvisor placerat in henne och hennes visor i en kulturhistorisk och sociokulturell miljö omkring sekelskiftet 1900. Han talar om musiklivets tilltagande professionalisering, amatörismen, körsången vid universite-

⁴⁶ I nationalromantikens anda kändes Carl och Karin Larsson heminredningsstil som genuint svenskt och formade av sin egen tradition. I själva verket var deras stil influerad av japanska och engelska stiltraditioner blandat med Dalarnas folkliga och färgstarka bondekultur samt ett stänk av jugend. Carl och Karin Larsson publicerade den mycket populära och spridda akvarellserien *Den mina* (1895), *Ett hem* (1899) och *Åt solsidan* (1910). Dessa konstnärliga utgåvor var alltså parallella i tiden för Anna Bergström pedagogiska publikationer.

⁴⁷ Tegen 1986.

⁴⁸ Ellen Key (1900) *Barnets århundrade*.

⁴⁹ Reimers, s. 173.

⁵⁰ Lennart Reimers (1983) *Alice Tegnér barnvisor*.

ten⁵¹ och det offentliga musiklivet i de borgerliga salongerna.⁵² Ett hemmamusicerande växer fram samtidigt som musikhandeln och musikförlagen sprider noter och musikalier till allmänheten. Denna utveckling förutsatte också tillgång till privatundervisning och musikundervisning i skolan. Reimers nämner vidare nationalismen inom svenskt musikliv som bland annat präglade barnvisan med möten mellan kontinental, konstmässig notmusik och svensk folkton.

Det kulturhistoriska läget under denna tid kring sekelskiftet 1900 kom att präglas av de fenomen som låg i fas med visorna: nationalromantik, intresset för folklighet, en liberal religiositet och ett expanderande musikliv och skolväsende. Detta är, menar jag, direkt möjligt att överföra på Anna Bergströms musikaliska läromedelsproduktion, att se den som ett uttryck av tidsandan, hennes erfarenheter i hemmet och familjen, hennes idoga och skickliga arbete som musikpedagog och lärarutbildare.

Man kan till exempel nämna kvinnor som Elsa Beskow, Ottilia Adelborg, Jenny Nyström, Anna-Maria Roos, Vendela Hebbe,⁵³ Fredrika Bremer, Selma Lagerlöf, Ellen Key, liksom män som Carl Larsson, Verner von Heidenstam, Arthur Hazelius, Viktor Rydberg och och andra storheter som präglade tidens konstnärliga och estetiska stilideal.⁵⁴ Fritz Jöde, som bland annat verkade i Sverige, kom att idealisera ”det skapande barnet”. Friederik Fröbels pedagogik blev intressant och Sveriges första Kindergarten startade sin verksamhet 1896 i Stockholm. Emile Jaques-Dalcrozes pedagogik introducerades i Sverige av Anna Behle 1907.⁵⁵ Alberts Engströms ord ”Många barn fick finna sig i att bli insydda för vintern” var för många en påtaglig verklighet. Innan konfektionsindustrin kommit igång var rörelsehindrande kläder vanliga inom alla samhällsklasser. När bomullsindustrin möjliggjorde lätta och svala kläder för barnen ökade också rörelsefriheten. Goda seder, kroppens rörlighet och renlighet odlades, hemmets betydelse ökade och barndomen förlängdes.

Det är denna utveckling av barnpedagogikens, kulturens och estetikens område som hör till den sociokulturella miljö som Anna Bergström levde i när hon var på väg att etablera sig inom musik- och skolverksamheten kring förra sekelskiftet. Alice Tegnér, Anna Bergströms och även Ellen Keys verksamhetstid sammanfaller på ett märkligt sätt. Alice Tegnér lyssnade

⁵¹ Barbro Kvist Dahlstedt (2001) *Suomis sång. Kollektiva identiteter i den finländska studentsången 1819–1917*, har anlagt ett idéhistoriskt perspektiv på sin studie, där musik och textanalys varit utgångspunkten för de kontextuella analyserna. Musiken och framför allt textinnehållet tolkas utifrån det sociokulturella sammanhanget, där identitetsbildningen, bildning versus utbildning, offentlighetsutveckling och sammanhängande professionaliseringen. (Kvist Dahlstedt 2001, s. 493.)

⁵² I Eva Öhströms avhandling *Borgerliga kvinnors musicerande i 1800-talets Sverige* (1987) nämns att under 1800-talets senare hälft fanns ett storborgerligt skikt som skilde sig från stadsborna genom sina aristokratiska vanor och från aristokraterna genom att deras makt var baserat på kapital som de förvärvat genom affärstransaktioner (a.a., s. 131). Ett borgerligt hemmusicerandet växer fram och musiken blir en viktig pusselbit speciellt i flickornas uppfostran.

⁵³ Vendela Hebbe undervisade i språk, konst och musik i Jönköping, men sedan hon fått en roman publicerad av Hiertas bokförlag flyttade hon till Stockholm, där hon blev fast anställd på Aftonbladet som Sveriges första yrkesjournalist. Förutom de skakande socialreportage hon skrev, gav hon ut musikstycken och romaner och gjorde en insats för att presentera Sveriges stora skaldar för ungdom. I hennes lilla ”salong” i Gamla stan umgicks många av tiden kulturpersonligheter som nära vänner – Love Almqvist, Herman Säterberg, Esaias Tegnér, George von Rosen, Janne Höckert m.fl.

⁵⁴ Under min tid i Flickskolan på 1960-talet fick jag uppleva närheten till dessa kvinnliga förebilder. På väggen intill bönsalen hängde en rad porträtt som jag såg varje morgon och lärarna erinrade ständigt dessa personers storhet och gärning.

⁵⁵ Reimers 1987, s. 180.

till exempel på Ellen Keys föreläsningar enligt hennes dagbok. Det var en krets av starka kvinnor kring detta sekelskifte som debatterade och utvecklade frågor om bland annat vetenskap, litteratur, pedagogik, estetik och musik.

Skolan, pedagogiken och musiken

Man kan dela in pedagogiken i två delar. En del rör den ideologiska debatten om hur skolan ska utformas i samhället. Den andra hur pedagogiken tar form i skolans verksamhet. Anna Bergström lyckades omfatta båda dessa delar i sin musikpedagogiska gärning. Anna Bergström gjorde sin stämma hörd i det offentliga samtalet rörande skola och utbildning genom sina föreläsningar artiklar och inom den lärarutbildning där hon var anställd. Läromedlen som hon producerade fick också en stor spridning i det offentliga. Samtidigt hade hon en stark förankring i den praktiska verkligheten genom sina erfarenheter som musiklärare och musikundervisning med barn.

För att förstå Anna Bergströms betydelse för utvecklingen av musikundervisningen i skolan ska jag kort redogöra för skolan och utbildningen som växte fram efter mitten av 1800-talet. Tillkomsten av folkskolan 1842 är en viktig utgångspunkt för denna utveckling. Det är i denna skolform som Anna Bergström gick som barn och som engagerade henne under hela sin verksamhet. Jag börjar med en beskrivning av folkskolans framväxt i allmänhet och fortsätter med något om musikundervisningen i folkskolan.

Folkskolestadgan fastställde både församlingens och barnens skyldigheter. Den presenterade statens åtagande då det gällde lärarnas utbildning och det ekonomiska stödet till skolans verksamhet. Det viktiga i detta var att staten slog fast principer för barnens läroplikt, att församlingarna blev skyldiga att hålla skola och examinera lärare samt att staten tog på sig ansvar för lärarutbildningen. Det är denna ansvarsuppdelning som Anna Bergström kretsar kring i sina föreläsningar och artiklar.

Folkskolans genomförande blev ett av de största projekten under 1800-talet – helt jämförbart med till exempel järnvägens utbyggnad under seklets senare del. Utvecklingen under folkskolans första decennier visade också vilken gigantisk uppgift det var att forma en skola med någorlunda god kvalitet. Skolsalarna var från början trånga, mörka, kalla och utan ventilation. De hygieniska förhållandena var bedrövliga. Det var stor brist på läromedel. Man fick försöka klara sig så gott det gick: en dörr som svart tavla, hemmagjort bläck, hårda lerbitar som grifflar. Framåtskridandet var långtifrån tillfredställande och utvecklingstakten var långsam.⁵⁶

Folkskolan skulle förmedla ”nödig kunskap” till barnen i följande ämnen: ren och flytande innantilläsning i svenska språket, religionskunskap och biblisk historia med syftet att kunna tillgodogöra sig nattvardsläsningen, skrivning, de fyra räknesätten i hela tal samt kyrkosång (med undantag för dem som saknar allt anlag för detta). Det sistnämnda känner vi igen i Anna Bergströms och Hanna Malms argumentation i sin *Handledning för sångundervisning i skolan*. Jag ska återkomma till skolsången. Jag återger ju här något om undervisningen i folkskolan i allmänhet.

⁵⁶ Ur Richardsson 1992.

Folkskolestadgan angav alltså vilket innehåll det skulle vara i skolans undervisning, inte hur den skulle bedrivas. Här förlitade man sig på lärarnas kompetens och utbildning. Metoderna för undervisningen var inte utvecklade. Likaså var själva grundinställningen tagen för given dvs. att barnen skulle fostras i tukt och förmaning i en religiös luthersk anda med katekesen som utgångspunkt. Underdånighet inför Gud och lydnaden för överheten och dess representanter inpräntades via utantilläsning. Den tidiga folkskolan präglades alltså i stor utsträckning av utantilläsning, innötning av ett starkt sönderdelat stoff, elementär läsning, skrivning samt enkel räkning. På landsbygden förekom ibland varannandagsskola. Hela folkskolan omfattade 6 läsår.⁵⁷

Den enda kända metoden var den s.k. växelundervisningen, dvs. att undervisningen genomfördes i stora grupper. Det kunde vara hundratalet elever där läraren hade hjälp av s.k. monitorer, äldre elever som utnyttjades för att förhöra sina yngre kamrater och hålla uppsikt över ordningen. Skoldagen inleddes med morgonandakt som bestod av psalmsång, bön och bibelläsning. Enligt normalplanen skulle även dagen avslutas med bön och sång. I de båda första normalplanerna (1878 och 1889) ingick en lektionstimmes daglig kristendomsundervisning under fem av veckans dagar under hela skoltiden. Vidare hade eleverna varje vecka två eller två och en halv timmes undervisning i katekes, en timmes bibelläsning och en och en halv eller två timmars biblisk historia. Sammanlagt var detta 28 veckotimmars kristendoms-kunskap.⁵⁸ Var fanns då utrymmet för sångundervisningen?

Den typiska repertoaren i folkskolan var den musik som fanns i de vuxnas värld dvs. psalmer, religiösa sånger, folkvisor och fosterlandssånger. I sångböcker och musikleroböcker dominerade den kyrkliga och patriotiska repertoaren fram till mitten av 1800-talet. Därefter ökade inslaget av folkliga visor och enstaka ”barnsligare” och pedagogiserande sånger. I mer avancerade musikleroböcker som riktade sig till blivande lärare ökade också de teoretiska inslagen, i synnerhet sedan seminarierna efter 1864 fick fackutbildade musiklärare.⁵⁹

Runt år 1900 utvecklades emellertid en medveten läromedelsproduktion i takt med folkskollärarnas professionalisering där folkskollärarnas egen förening fick allt starkare röst. Det var också lärarna själva som tog initiativ till läromedelsproduktionen. En medveten pedagogisk-didaktisk debatt blev aktuell och nya läromedel i olika ämnen producerades. Det är i detta sammanhang man ska betrakta Anna Bergströms omfattande serie av musikpedagogiska läromedel med inriktning både på lärarutbildningen och den praktiska musikundervisningen.

Den industriella utvecklingen vid tiden kring 1900

Decennierna runt sekelskiftet år 1900 innebar en genomgripande omvandling för det svenska samhället i och med övergången från jordbrukarsamhälle till industrisamhälle.⁶⁰ Människor började flytta från landsbygden in till städerna. Trots detta var fortfarande 70 procent av befolkningen i Sverige omkring år 1870 sysselsatta med jordbruk och endast 13 procent av de fyra miljoner invånarna bodde i städerna. De flesta varor som användes i hemmet var till

⁵⁷ Linné 2001, s. 31.

⁵⁸ A.a., s. 33.

⁵⁹ En Teoretisk-praktisk lärobok i sång (1878-81) utgavs av August Lundh, musiklärare vid Stockholms folkskolelärarinneseminarium. (Reimers 1992, *Musiken i Sverige*, s. 182.)

⁶⁰ Jfr. Reimers 1983, s. 185–186.

största delen hantverksmässigt tillverkade. Den industriella utvecklingen var mycket expansiv och präglade Sverige efter 1870, vilket är något senare om man jämför med andra länder. Detta medförde en omvälvande ekonomisk, social och kulturell utveckling i samhället.⁶¹

1800-talet blev också de stora uppfinningarnas århundrade inte minst i trakterna kring Filipstad där det finns mäktiga exempel. Inom bergshantering och gruvdriften gjordes på 1800-talet betydande uppfinningar för att effektivisera driften och förbättra villkoren för gruvarbetarna. Stora uppfinnare som Christoffer Polhem,⁶² bröderna John och Nils Ericson samt Alfred Nobel gjorde viktiga och avgörande insatser för utvecklingen av svensk industri, mer eller mindre knutet till bergshantering i Sverige. En i raden var alltså Anna Bergströms far Olof Bergström, som utöver sina geniala uppfinningar var djupt engagerad i att utveckla bruksindustrin och gruvarbetarnas sociala villkor vilket jag berört tidigare.

Olof Bergström var grundare till en svensk industri som fick internationell betydelse för järnhantering och turbintillverkningen. Olof Bergströms uppfinningar var representerade på fler internationella industriutställningar. Det verkar som den kreativa sidan fanns både i tiden och i bygden med bröderna John och Nils Ericson som goda förebilder. Olof Bergström omnämner ofta detta i sina egna brev och skrifter.⁶³ Detta har betydelse för att förstå familjen Bergströms formidabla sociala och ekonomiska avancemang mot bakgrund av samhällsutvecklingen på slutet av 1800-talet.

Teknikoptimismen och förlitan på den tekniska utvecklingen bars upp av industriägare, entreprenörer och den nya gruppen av ingenjörer. De flesta av Anna Bergströms bröder utbildade sig ju till bergsingenjörer⁶⁴ och blev brukspatroner eller industriägare i bygden eller andra delar av landet. Den gamla tillverkningen av järn och stål utvecklades. Ångan ersattes så småningom av elektrisk kraft. Turbiner i älvar och vattendrag kunde driva generatorer som alstrade elektrisk ström som i sin tur kunde driva motorer långt ifrån själva kraftkällan. Det intressanta var att det just vid Finshyttans bruk tillverkades avancerad utrustning och materiel bland annat i samband med utbyggnaden av vatten- och elkraft. Dessa blev Finshyttans stora exportvaror.

Tiden dominerades alltså av en positivistisk anda med stark framtidstro och tillit till den tekniska utvecklingen. Naturvetenskapen gjorde framsteg efter mitten av 1800-talet med sin grund i vetenskap, förnuft och framtidstro. Den franske samhällsfilosofen Auguste Comte på 1830-talet menade att mänskligheten blev klokare genom vetenskapen då man tillämpade allt striktare naturvetenskapliga metoder och utvecklade kunskaper för förbättringar i samhället

⁶¹ Här finns det naturligtvis vissa reservationer. Socialt fanns det allt annat än framsteg och utveckling på landsbygden med stor hungersnöd, fattigdom och misär. Detta ledde bland annat till stor utvandring, omkring en miljon svenskar utvandrade till andra länder, främst Amerika. (Frängsmyr 2000, s. 101.)

⁶² I äldre tider hade man antingen en vetenskaplig bakgrund eller också litade man på den praktiska erfarenheten. Christoffer Polhem var till stora delar självlärd. Likaså var Olof Bergström helt självlärd från början och gjorde sina erfarenheter av bergshantering och vattenkraft redan som barn. Hans uppfinningar fick så småningom internationellt rykte och förekom på olika industriutställningar i Sverige och utomlands.

⁶³ Ur artikeln om AB FINSHYTTANS BRUK, *Värmlands industrier*, 1946. Se även Sigge Bergström (1946). Ett järnbruk och dess nyskapare. I: Kjellin, Lignell & Stolpe (red.). *Värmland, ett storslaget och egenartat landskap*. Stockholm: AB Svensk Litteratur.

⁶⁴ Så kallade bergsskolor växte fram under början av 1800-talet i Falun och senare i Örebro samt Teknologiska Institutet i Stockholm där bergskolan införlivades 1867. Deras uppgift var ”att till unga män, som vilja ägna sig åt något tekniskt levnadsyrke, meddela en därför erforderlig vetenskaplig bildning”. Bland annat undervisades i bergsmekanik, metallurgi, hyttkonst och gruvvetenskap. (Frängsmyr 2000, s. 105.)

till förmån för människans livsvillkor. Detta skapade begreppet positivism, dvs. en förlitan på vetenskap och förnuft samt förankring i sekularisering och framtidstro. Naturvetenskapen kunde därför sätta normer för alla andra vetenskaper under senare delen av 1800-talet och långt in på 1900-talet.⁶⁵

Det väckte stor uppståndelse när Thomas Edison kom med sin uppfinning av glödlampen och den elektriska lampan. Det elektriska ljuset lyste upp städerna och industrierna från 1880-talet.⁶⁶ Detta kan ses som en symbol för den upplysning⁶⁷ och de förbättringar som gjordes inom en rad olika samhällsområden och i en del samhällsklasser. En särskilt symbolisk betydelse för den industriella framstegstron fick även de stora världsutställningarna efter mitten av 1800-talet bland annat i London, Paris, Philadelphia, Buenos Aires – och Stockholm 1897.

Stockholmsutställningen blev intressant därför att det fanns en ambition att försöka brygga över mellan det industriella och konstnärliga.⁶⁸ I utställningens program avspeglades detta i en kombination av estetisk-moralisk fostran och ekonomisk nytta. Gruvindustrin visade fram gipsmodeller, prover, kartor och fotografier på hur man arbetade med nya brytningsmetoder och magnetiska instrument. Där fanns också möbler och heminredningar, textilier och konstföremål. Den nationella kulturen frammanades hela tiden. Utställningen fanns ju på Djurgården nära Skansen och Nordiska Muséet. Alla syften sammanföll i en storslagen manifestation – tekniken hade blivit en kulturens välsignelse.⁶⁹

Kommunikationerna byggdes ut framför allt genom att järnvägarna kom. Transporterna underlättades både inom landet och utanför landet. Den industriella tillverkningen tilltog. Expansionen medförde en ökad mekanisering och framväxten av det vi kallar massproduktion. På samma gång och kanske som en motkraft fick hemslöjden och hantverket ett kulturellt värde. Vi vet att Anna Bergströms syster Emma Bergström fick stor framgång i sitt arbete med att främja slöjden i landet. Hon gjorde också betydande insatser för samernas kultur och liv.⁷⁰

Men vad har det här med ett kvinnoperspektiv att göra? Med denna beskrivning vill jag försöka visa att Anna Bergström levde i en starkt mansdominerad omvärld och familjesituation. Den var präglad av industriell expansion, ekonomisk tillväxt men hade även inslag av kulturella aktiviteter. Hon blev förtrogen med det manliga språkbruket och den praktiskt inriktade kreativiteten redan som barn. Men Anna fick också stöd för sina intressen från männen omkring sig, fadern och bröderna. Sången och musiken, har hon sagt, fick hon från

⁶⁵ Frängsmyr 2000, s. 135.

⁶⁶ På världsutställningen i Paris 1878 demonstrerades Edisons elektriska glödlampa och på utställningen 1889 kunde man lysa upp hela utställningsbyggnaden, förresten året då Eiffeltornet byggdes, ett uttryck för tidens teknikoptimism och framtidstro.

⁶⁷ Den amerikanska idéhistorikern Franklin Baumer har kallat 1800-talets andra hälft för ”den nya upplysningen” därför att den påminner om det senare 1700-talet. (Frängsmyr 2000, s. 134.)

⁶⁸ Det som kom att kallas det moderna projektet (kan förläggas redan till 1700-talet och upplysningstiden och det spirande industrisamhället) kan förknippas med stark framstegstro, industrialismen, internationella kontakter, tro på mänsklig frihet etc., dominerade ännu under 1900-talet inledning. Moderniteten beskrevs först som en linjär och övervägande positiv utveckling. Senare blev bilden mer komplicerad och motsägelsefull, både ekonomiskt-politiskt och konstnärligt. (Sundin 2003, s. 49.)

⁶⁹ Frängsmyr 2000, s. 112ff. Det konstnärliga uttrycket för det moderna brukar kallas *modernism* och började användas under den senare delen av 1800-talet och framför allt åren kring sekelskiftet 1900, då nya former av musik, bild och dans trängde fram och markerade sig mot andra äldre kulturformer. En klar åtskillnad gjordes mellan elitära och populära konstformer. Hantverk och formgivning skildes från ”riktig” konst. (Sundin 2003, s. 50.)

⁷⁰ Se fotnot 4.

mor.⁷¹ På så vis formades hennes möjligheter och redskap för att förverkliga de egna syftena inom det kulturella området, musiken och pedagogiken.

Några slutreflektioner

Avsikten med min föreläsning har varit att beskriva Anna Bergström och hennes musikpedagogiska gärning kring förra sekelskiftet. Jag har placerat in Anna Bergströms verksamhet i samband med folkskolans framväxt under 1800-talets andra hälft och hur den tidens ideal och värderingar i samhälle och kulturliv får genomslag i hennes musikpedagogik. Jag har pekat på vad som hörde till samtidens pedagogik och i vilka avseenden hon överskred tidens ideal och utvecklade nya tankar om sång- och musikundervisning. Efter sekelskiftet 1900 får Anna Bergström en mycket inflytelserik ställning i svensk musikpedagogik, främst genom hennes anställning vid Kungl. Musikaliska Akademien, vilket också kom att prägla undervisningsmetoder i musik och sång- och talteknik långt in på 1900-talet.

I det kvinnoperspektiv som jag anlagt har avsikten varit att göra en personlig beskrivning av Anna Bergströms uppväxtår och familjebakgrund. Detta tror jag kan förklara en del av hennes drivkrafter och strävanden. Anna Bergström fick tidigt ett pedagogiskt intresse. Kanske var det redan i skolan som intresset väcktes, när hon lärde sina kamrater sångerna som hon hade fått av sin mor. Hon var ju äldsta dottern i huset och det framgår att hon tog hand om sina yngre syskon. Man får intrycket av att hon ville visa vad hon kunde och gärna också bestämma hur det skulle vara. Hennes mor var också bestämd av sig och ordnade det fint och vackert omkring sig i hemmet. Modern sjöng ofta i hemmet och handarbete var något som hon också omhulade. Vi vet också att det musicerades mycket i det Bergströmska hemmet, bröderna var goda sångare och det spelades fiol och piano i hemmet.

Jag har framhållit kvinnans roll som mor, uppfostrare och kulturförmedlare. I ett avsnitt påstår jag att det är kvinnan som i praktiken förverkligar det estetiska i hemmet, i skolan och i samhällslivet. Kvinnan håller också samman generationerna genom kontakten med tidigare släktled, sin centrala roll i hemmet och barnens fostran och framtid.⁷² Samarbetet mellan Annas föräldrar var synnerligen välgörande. De hjälptes åt med att forma sitt hem och fostra sina barn, ge dem utbildning, var och en utifrån förutsättningar och intresse. Det var viktigt att flickorna skulle få utbildning. Deras mor hade en avancerad syn på kvinnans sociala rättigheter i samhället. Det var ändå en mansdominerad miljö som Anna växte upp i. Om männen var de som producerade det materiella så var det ändå kvinnorna som var estetikens kreatörer som gav mening åt tingen och satte färg på tillvaron. Jag har pekat på att Anna Bergström blev förtrogen med det manliga språkbruket och den praktiskt inriktade kreativiteten redan som barn. Anna fick stöd för sina intressen från männen omkring henne, fadern och bröderna.

⁷¹ Flera av Anna Bergströms bröder hade enligt uppgift fantastiska röster och sjöng kvartettsång på fester och tillställningar. På Finshyttans herrgård byggdes sedermera en musikbalkong i samband med den ombyggnad som gjordes år 1912 av Carl Johan Bergström. (Sigge Bergström, 1946)

⁷² Jfr. Liljeström (1984) "Paret som kitt mellan generationerna". I Bengt-Erik Andersson (red.). *Familjebilder*. Stockholm: Studieförbundet Näringsliv och Samhälle. Se även Liljeström (1983) "Två kön, två kulturer". I Hannertz, Liljeström & Löfgren: *Kultur och medvetande. En tvärvetenskaplig analys*. Stockholm: Akademilitteratur.

På så vis formades hennes möjligheter och redskap för att förverkliga de egna syftena inom det kulturella området, musiken och pedagogiken.

Tiden kring förra sekelskiftet var en period av utveckling i samhället där en idédebatt om estetik och pedagogik pågick. Likaså var kvinnoemancipationen under stark diskussion. Endast den ogifta kvinnan hade möjlighet att utöva ett yrke. En rad starka kvinnor uttalade sig i debatten och i utvecklingen av pedagogiken, förbättringar för barnen, hygien, estetik osv. Det fanns också förbindelse mellan den nya nationalromantiken och den framväxande yrkesverksamheten bland kvinnor.⁷³ Ellen Key har jag också nämnt som en central debattör och pådrivare av utvecklingen.⁷⁴ Alice Tegnér med sina barnvisor som gavs ut i en serie böcker i slutet av 1800-talet var säkerligen en stor inspiratör för Anna Bergström.⁷⁵ Egenomligt nog har Anna Bergström ganska få visor av Alice Tegnér representerade i sina utgåvor. Var de kanske konkurrenter inom barnsångsområdet? Vilka kontakter hade de med varandra? Detta framgår inte i mitt material. Säkerligen var Ellen Key också en stor inspiratör för Anna Bergström. Även här har jag inte funnit att de hade några gemensamma kontakter. Ellen Key var tidens stora idéolog med en kulturradikal uppfattning om förändringar i samhället, för kvinnan och barnen. Anna Bergström var en stor innovatör inom det musikpedagogiska området med sin ordnade och progressiva sångmetodik. Hon var till skillnad från Ellen Key en kulturbevarare i det musikaliska innehållet.

Vilka personer påverkades hon av är en fråga jag har ställt. Jag nämnde ovan Ellen Key och Alice Tegnér som jag tror har inspirerat Anna Bergström vad det gäller barninriktningen och pedagogiken. Hennes utlandsresor gav säkert också starka intryck. Hon använde sig av dessa resors erfarenheter och kunskaper vid sina föreläsningar och i artiklar. Naturligtvis hade Charlotte von Schéele ett stort inflytande som person och lärare, likaså Ellen Bergman som hon efterträdde vid lärarinneseminarier. Marianne Mörner var också en elev, vän och kollega till Anna Bergström som i sin tur var arvtagare till Anna Bergströms gärning och som förde vidare sång- och taltekniken i sin verksamhet.

De musikaliska och konstnärliga idealen var de traditionella i Anna Bergströms sångundervisning. En central tanke hos henne var att sång som skolämne inte bara skulle vara ett nöje, en avkoppling eller rekreation. Snarare sätter hon undervisningen i samband med att utveckla elevernas smak och sinne för det sköna och att därmed bidra till en slags nationell musikodling som i sin tur skulle befrämja barns och ungdomars estetiska och etiska utveckling.

Vad var det då som karakteriserade Anna Bergströms pedagogik? Jag tycker mig ha funnit tre aspekter som på ett lyckligt sätt samspelat i hennes pedagogiska arbete. Först och främst var hennes systematiska och ordnade sångmetodik utmärkande. Allt skulle ske i en viss ordning från det enkla till det svårare, utifrån barnens föreställningsvärld och förutsättningar. Hon var oerhört noggrann med varje moment, såväl teoretiskt som musikaliskt. Formelmetoden var utgångspunkten för att presentera musikaliska gestalter som sattes ihop till helheter eller ”riktiga sånger”. Det andra var att utveckla den konstnärliga och musikaliska kvaliteten i rösten. Det skulle vara fria och avspända barnröster som klingade med sin egen naturliga

⁷³ Reimers 1983, s. 175.

⁷⁴ Jfr. Ellen Key (1900) *Barnets århundrade*.

⁷⁵ Jfr. Reimers (1983) *Alice Tegnér's barnvisor*.

klang, inga klämmiga, hesa och ansträngda röster som var dåtidens ideal. Den tredje aspekten är kanske den viktigaste. Hon menade att metodiken inte är allt. Det är lärarens personliga engagemang och musikaliska utstrålning som allt står och faller med. Anna Bergström undervisade med både kärlek och förnuft. Jag har i ett annat sammanhang påstått att ”pedagogik är att dela med sig”.⁷⁶ Detta var verkligen Anna Bergströms signum.

Källage

Under hösten 2003 påbörjade jag sökandet efter material om och av Anna Bergström samt texter omkring tiden kring förra sekelskiftet. Jag letade på bibliotek och bland privata boksamlingar. På våren 2004 fick jag en ovärderlig kontakt med fil. dr. Leif Engh som tidigare förestod Albert och Maria Bergströms stiftelsegård utanför Filipstad i Värmland. Där fick jag tillgång till källmaterial som fanns förvarat i Villa Edros som tillhörde stiftelsen. I Villa Edros fanns delar av familjen Bergströms brev, originalmanuskript, artiklar, etc. Mitt material kom att bestå av historiska källor som växte till undan för undan.

Otryckta källor

Brev, anteckningar och bilder i fotoalbum.

Intervju med Rolf Brattén vintern 2004, föreståndare för hembygdsgården i Filipstad.

Samtal med Hacke Juvel våren 2004, kyrkvaktmästare och guide i Persberg.

Intervju med Åsa Rääf 2004 03 24.

Tryckta källor

Bergström, Anna (1895). *Sångkurs för skolan*. Stockholm: Abr. Lundquist.

Bergström, Anna (1895). *Sången i skolan*. (Särtryck ur Verdandi, 1904:4/5).

Bergström, Anna (1914). *Sångkurs för skolan. Två- och trestämmiga sånger*.

Bergström, Anna (1930). *Sångkurs för skolan. Gehörsång med metodiska anvisningar*.

Bergström, Anna (1904). Om sången i skolan. Det åttonde allmänna flickskolemötet i Göteborg 1904. *Berättelse* Göteborg 1905, sid. 109-127.

Bergström, Anna (1905). *Sångkurs för skolan. Tonträffningskurs efter formelmetoden*. Andra häftet. Stockholm: Abr. Lundquist.

Bergström, Anna (1907). ”Om sångundervisningen i skolan, Hernösands och Luleå stifts gemensamma folkskoleläraremöte i Umeå 1907”, *Berättelse*, 1908 sid. 49-71.

Bergström, Anna (1908). ”Om röstbehandling”. *Kyrkomusik och skolsång*, nr 2, 1908.

Bergström, Anna & Malm, Hanna (1910) *Sångkurs för skolan.Handledning vid Sångundervisningen i småskolan*. Stockholm: Abr. Lundquist.

Anna Bergström-Simonsson (1961/1970). *Tal tekniska övningar*. 8:de upplagan omarb. Och utgiven av Marianne Mörner. Stockholm: Läromedelsförlaget.

Bergström, Sigge (1939). *Bland lagerkrönta bohemer*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.

⁷⁶ Winnberg (2003) *Sång, spel och dans. En studie av musikaliskt lärande i grupp*. KMH. MPC.

- Bergström, Sigge (1946). *Värmland, ett storslaget och egenartat landskap*. Stockholm: AB svensk Litteratur.
- Bergström, Sigge (1958). *I gott sällskap. Hembygdsminnen i ord och bilder*. Stockholm: Gebers.
- Svensk Läraretidning*, nr. 17, 27 april 1892.
- Svenska Män och Kvinnor* (1942, s. 275 ff).
- Verdandi*. Tidskrift för ungdomens målsmän och vänner. Stockholm 1904: 220-232.
- Minnesrunor över Anna Bergström Simonsson i tidningar och tidskrifter, 1937.

Referenser

- Ahlbeck, Bengt (1994). *Musikutbildning och examination vid Kungl. Musikaliska Akademien under "Pehr Frigel-epoken", 1796–1842*. Härnösand: Institutionen för kultur och humaniora. Rapport nr. 2.
- Ahlbeck, Bengt (1998). *Musikdirektör Anders Sidner. Musikundervisning och musikliv i skolstaden Härnösand 1840–1870*. Skrifter från Centrum för musikpedagogisk forskning. Stockholm: KMH Förlag.
- Alvesson, Mats & Sköldberg, Kaj (1994). *Tolkning och reflektion. Vetenskapsteori och kvalitativ metod*. Lund: Studentlitteratur.
- Anjou, Nils Erhard (1907). *Lärokurs i flerstämmig sång enligt formelmetoden. Till tjänst för sångföreningar och sångkörer*. Stockholm: Fritze.
- Bergström, Sigge (1939). *Bland lagerkrönta bohemer*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Bergström, Sigge (1958). *I gott sällskap. Hembygdsminnen i ord och bilder*. Stockholm: Gebers.
- Bergström-Simonsson, Anna (1933). *Taltekniska övningar*. Omarbetad och utgiven av Marianne Mörner (1961). Stockholm: Esselte Studium.
- Brattén, Rolf (2002). Artikel i *Kyrk—Filip*, nr 3. Filipstad: Bronells Tryckeri.
- Dahlstedt, Sten & Liedman, Sven-Eric (1996). *Nationalismens logik. Nationella identiteter i England, Frankrike och Tyskland decennierna kring sekelskiftet 1900*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Dewey, John (1916, 196). *Democracy and Education*. New York: The Free Press.
- Frängsmyr, Tore (2000). *Svensk idéhistoria. Bildning och vetenskap under tusen år. Del II 1809–2000*. Stockholm: Natur och kultur.
- Gustafsson, Jonas (2000). *Så ska det låta. Studier av det musikpedagogiska fältets framväxt i Sverige 1900–1965*. Acta Universitatis Upsaliensis. Uppsala Studies in Education 91: Uppsala universitet.
- Hammar, Lennart (2003). *Inga Olsson Ekströms liv och pedagogiska gärning. En dokumentation av verksamhet med sångsvaga barn*. Centrum för musikpedagogisk forskning. Kungl. Musikhögskolan i Stockholm.

- Hebbe, Brita (1974). *Wendela. En modern 1800-talskvinna*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Hellstrand, Allan (1995). *Albert och Maria Bergströms stiftelse 1965–1990*. Stockholm: Nordstedts Tryckeri 1995.
- Jaggars, Alison (1990). "Kärlek och kunskap". I *Häftan för kritiska studier*. Nr. 1, s. 29.
- Jonsson, Leif & Tegen, Martin (1992). *Musiken i Sverige. Den nationella identiteten 1810–1920*. Stockholm: Bonnier & Co.
- Karpf, Junita (2002). "Would that it were so in America!" William Bradbury's Observations of European Music Educators, 1847–49. In *Journal of Historical Research in Music Education*. Volume XXIV. Oktober 2002. Number 1.
- Key, Ellen (1900). *Barnets århundrade*. Stockholm: Bonnier.
- Key, Ellen (1913). *Skönhet för alla*. Ny utgåva. Stockholm: Albert Bonnier. (Ny upplaga 2003. Stockholm: Rekolid).
- Key, Ellen (1996). *Barnets århundrade. Omläst hundra år senare med introduktion och kommentarer av Ola Stafseng*. Stockholm: Informationsförlaget.
- Kjellin, Lignell & Stolpe (red.) (1946). *Ett järnbruk och dess nyskapare*. AB FINSHYTTANS BRUK. Värmlands industrier. Filipstad.
- Kjørup, Søren (1999). *Människovetenskaperna. Problem och traditioner i humanioras vetenskapsteori*. Lund: Studentlitteratur.
- Kvist Dahlstedt, Barbro (2001). *Suomis sång. Kollektiva identiteter i den finländska studentsången 1819–1917*. Göteborg: Göteborg University, Departement of Musicology.
- Lewenhaupt, Inga (1988). *Signe Hebbe (1837–1925). Skådespelare. Operasångerska. Pedagog*. Stockholm: Institutionen för teater- och filmvetenskap.
- Liljeström, Rita (1983). "Två kön, två kulturer". I Ulf Hannerz, Rita Liljeström & Orvar Löfgren (1983). *Kultur och medvetande. En tvärvetenskaplig analys*. Stockholm: Akademilitteratur.
- Liljeström, Rita (1984). "Paret som kitt mellan generationerna". I Bengt-Erik Andersson (red.): *Familjebilder. Myter, verklighet och vision*. Stockholm: Studieförbundet Näringsliv och Samhälle.
- Linné, Agneta (2001). "Moralföstran i svensk obligatorisk skola". I Göran Linde (red.) *Värdegrund och svensk etnicitet*. Lund: Studentlitteratur.
- Mörner, Birger (1967). *Pyttans A-B och C-D-lära*. Stockholm: Bonnier.
- Norlind, Nils Peter (1912). *Studier av formelmetoden. Några anteckningar med anledning av en sångpedagogisk resa höstterminen 1911*. Lund: Håkan Ohlssons boktryckeri. (Även i facsimilutgåva i MPC:s skriftserie nr. 32. 1992.)

- Olausson, Lennart (red.) (1994). *Idéhistoriens egenheter. Teori- och metodproblem inom idéhistorien*. Stockholm: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.
- Reimers, Lennart (1983). *Alice Tegnér's barnvisor*. Göteborg: Skrifter från Musikvetenskapliga institutionen. Stockholm: Edition Reimers.
- Reimers, Lennart (1989). *Introduktion till musikpedagogiken som vetenskap*. MPC:s Skriftserie nr. 1. Stockholm: Kungl. Musikhögskolan i Stockholm.
- Reimers, Lennart (1992). "Musikutbildning och musikundervisning". I Leif Jonsson & Martin Tegen *Musiken i Sverige. Den nationella identiteten 1810–1920*. Stockholm: Bonnier & Co. Ss. 175–184.
- Reimers, Lennart (2003). *Musik i rörelse. Studier av den svenska musikutbildningens och musikpedagogikens historia med internationella perspektiv*. (Opublicerat manuskript, MPC.)
- Richardsson, Gunnar (red.) (1992). *Ett folk börjar skolan. Folkskolan 150 år 1842–1992*. Stockholm: Allmänna Förlaget.
- Ryner, Birgitta (2004). *Vad ska vi sjunga? En musikpedagogisk diskurs om tiden mellan två världskrig*. Stockholm: KMH Förlag.
- Sandström, Carl Ivar (1978). *Utbildningens idéhistoria. Om samhällsförändringarnas inflytande på undervisningens mål och idéinnehåll genom tiderna i Sverige och utlandet*. Stockholm: Bonniers.
- Sundin, Bertil (2003). *Estetik och pedagogik i dynamisk balans?* Stockholm: Mareld.
- Tegen, Martin (1955). *Musiklivet i Stockholm 1890–1910*. (Diss.) Stockholm.
- Tegen, Martin (1986). *Populär musik under 1800-talet*. Stockholm: Editions Reimers.
- von Ehrenfels, Christian (1890). *Über Gestaltqualitäten*. Diss.
- Winnberg, Torhild (2003). *Sång, spel och dans. En studie av musikaliskt lärande i grupp*. Centrum för musikpedagogisk forskning (MPC). Kungl. Musikhögskolan i Stockholm.
- Öhrström, Eva (1987). *Borgerliga kvinnors musicerande i 1800-talets Sverige*. Göteborg: Skrifter från Musikvetenskapliga institutionen.
- Öhrström, Eva & Ramsten, Märta (red.) (1987). *Kvinnors musik*. Stockholm: Utbildningsradion. Svenska Rikskonserten.

